

Kenniscentrum
Talentontwikkeling

WORKING PAPER: VEERKRACHT EN ARBEIDSUITSLUITING

**Verkennd onderzoek naar veerkracht van personen met een
Participatiewet-uitkering in Rotterdam**

In opdracht van de Kenniswerkplaats Stedelijke Arbeidsmarkt

Fred Sepp
Toine Wentink
Lectoraat Inclusieve Arbeid

Versie: definitief 1.2 (december 2023)

Inhoud

1.	Inleiding	5
1.1.	Achtergrond	5
1.2.	Vraagstelling en methode	5
1.3.	Conceptueel kader	6
1.4.	Leeswijzer	9
2.	Arbeidsmarktpositie en veerkracht	11
2.1.	Arbeidsmarktpositie	12
2.2.	Veerkracht	14
2.3.	Veerkracht en arbeidsmarktpositie	15
3.	Drie portretten	17
3.1.	Portret Amina: adaptieve veerkracht	17
3.2.	Portret Rosaly: coping veerkracht	19
3.3.	Portret Rien: coping veerkracht	23
4.	Hulpbronnen van werkzoekenden	25
4.1.	Sociale hulpbronnen	25
4.1.1.	Vormen van sociale hulpbronnen	25
4.1.2.	Ontwikkeling	26
4.1.3.	Sociale hulpbronnen en veerkracht	27
4.2.	Culturele hulpbronnen	28
4.2.1.	Vormen van culturele hulpbronnen	29
4.2.2.	Ontwikkeling	30
4.2.3.	Culturele hulpbronnen en veerkracht	30
4.3.	Economische hulpbronnen	32
4.3.1.	Vormen van economische hulpbronnen	32
4.3.2.	Ontwikkeling	34
4.3.3.	Economische hulpbronnen en veerkracht	35
4.4.	Persoonlijke hulpbronnen	36
4.4.1.	Vormen van persoonlijke hulpbronnen	36
4.4.2.	Ontwikkeling	38
4.4.3.	Persoonlijke hulpbronnen en veerkracht	39
4.5.	Professionele hulpbronnen	41
4.5.1.	Vormen van professionele hulpbronnen	41
4.5.2.	Ontwikkeling	44
4.5.3.	Professionele hulpbronnen in relatie tot veerkracht	45
4.6.	Cumulatie van hulpbronnen en veerkracht	46
5.	Aspiraties en ervaren mogelijkheden	47
5.1.	Vormen van aspiraties	49
5.2.	Ontwikkelingen in aspiraties	50

5.3.	Ervaren mogelijkheden	51
5.4.	Aspiraties en ervaren mogelijkheden samengevat	54
6.	Conclusies	56
6.1.	Conclusies	56
6.2.	Discussie	58
	Bijlage 1 Methodologische verantwoording	61
	Bijlage 2 Gespreksleidraad/topiclijst	63
	Literatuur	65

1. Inleiding

1.1. Achtergrond

Een belangrijk thema in het programma van de kenniswerkplaats Stedelijke Arbeidsmarkt is de veerkracht van organisaties en individuen in relatie tot de arbeidsmarkt. Eerder is een studie gepubliceerd naar de veerkracht aan de vraagzijde van de arbeidsmarkt. Daarbij is de samenhang bestudeerd tussen veerkracht van arbeidsorganisaties en de (sectorale) arbeidsmarkt (Visser en Custers 2022). Geconstateerd is dat er een beperkte relatie is tussen de mate waarin organisaties kenmerken van veerkracht vertonen en de mate waarin de arbeidsmarkt in deze sector veerkracht vertoont na een crisis (i.c. de corona-crisis). In dit working paper richten we ons op de aanbodkant van de arbeidsmarkt en dan met name die individuen die buiten het arbeidsproces zijn geraakt – of daar nog geen toegang toe hebben kunnen krijgen, i.c. personen met een bijstandsuitkering.

Doel van dit paper is om te verkennen of veerkracht een bruikbaar concept is om de situatie van mensen in de bijstand en hun ontwikkeling te kunnen begrijpen. Veerkracht als concept biedt daarvoor mogelijk meer perspectief dan een concept als zelfredzaamheid dat in ieder geval in het afgelopen decennium het sociaal beleid heeft gedomineerd. Veerkracht legt in tegenstelling tot zelfredzaamheid meer accent op de sociale en institutionele omgeving van het individu. Het vormt een 'positieve benadering' die de mensen niet alleen definieert in termen van 'tekorten', maar ook kijkt naar hulpbronnen, kwaliteiten en het aanpassingsvermogen van individuen aan (veranderende) omstandigheden (Kaulingfreks et al. 2021). In dit paper wordt het concept veerkracht nader uitgewerkt en toegepast voor de analyse van de situatie van bijstandsgerechtigden.

1.2. Vraagstelling en methode

Naar aanleiding van de bovenstaande aanzet zijn de volgende onderzoeksvragen geformuleerd:

- *Op welke wijze gaan Rotterdamse werkzoekenden (met een Participatiewet-uitkering) om met hun positie op de arbeidsmarkt en hoe geven ze betekenis aan hun situatie van exclusie van de arbeidsmarkt?*
- *Hoe kan de veerkracht van individuen worden gekarakteriseerd en wat is de samenhang met de door hen ervaren arbeidsmarktpositie?*

Om deze vragen te kunnen beantwoorden zijn diepte-interviews uitgevoerd met 11 werkzoekenden met een Participatiewet-uitkering. In deze gesprekken zijn hun ervaringen met hun uitsluiting van de arbeidsmarkt, het leven van een uitkering, de ontwikkelingen die zij hebben doorgemaakt en hun visie op hun toekomstige arbeidspositie aan de orde gekomen. De gesprekken zijn gevoerd met behulp van korte gesprekshandleiding en duurden doorgaans ongeveer een uur.

Omdat we ook de ontwikkeling van de veerkracht in kaart willen brengen sinds hun instroom in de Participatiewet tot heden, is besloten om bijstandsontvangers te benaderen die al wel enige jaren uitkeringsafhankelijk zijn, maar ook niet heel lang geleden zijn ingestroomd (i.v.m. geheugenbias). Als richtlijn is gehanteerd dat respondenten 2 tot 5 jaar bijstand ontvangen. Meer informatie over de wijze van benadering de respondenten en de samenstelling van de onderzoeksgroep is te vinden in bijlage 1. De gebruikte gesprekshandleiding in bijlage 2.

De interviewverslagen zijn geanalyseerd met behulp van het programma Atlas.ti. De teksten zijn thematisch gecodeerd aan de hand van het conceptueel model en de gebruikte gesprekshandleiding.

De analyse is in enkele stappen uitgevoerd. Allereerst is per casus een overzicht gemaakt van de typerende kenmerken conform het conceptuele model. Deze separate overzichten zijn bediscussieerd in het onderzoeksteam met als resultaat een intersubjectieve duiding per casus van de kenmerkende elementen.

Voorts zijn deze overzichten naast elkaar in schema gezet en hebben de onderzoekers de casussen vergeleken en hun interpretaties bediscussieerd van resp. de arbeidsmarktpositie en veerkracht van deze respondenten. De arbeidsmarktpositie is geduid aan de hand van min of meer objectieve (opleiding, werkervaring) en subjectieve (gerichtheid op werk, ervaren mogelijkheden) indicatoren. De veerkracht is geduid aan de hand van indicatoren als gerichtheid op stabilisatie of groei, ervaren persoonlijke controle en gerichtheid op de toekomst. Op basis van de overeengekomen interpretaties in het onderzoeksteam zijn de respondenten ingedeeld in typen resp. wat betreft hun arbeidsmarktpositie en hun veerkracht.

Vervolgens zijn andere elementen van het conceptuele model (de hulpbronnen, aspiraties en ervaren mogelijkheden) beschreven en is geanalyseerd in hoeverre de veerkracht en arbeidsmarktpositie van de respondenten kan worden begrepen vanuit deze elementen.

1.3. Conceptueel kader

In deze paragraaf wordt het conceptueel kader uitgewerkt als de bril waarmee we naar het bestaan buiten de arbeidsmarkt van de werkzoekenden kijken. Centraal staat de uitwerking van het begrip veerkracht, de mogelijke determinanten en verklarende mechanismen, alsmede de associatie met de arbeidsmarktpositie.

Veerkracht heeft te maken met de respons van individuen, groepen, organisaties of samenlevingen op korte of langdurige tegenslagen en het vermogen om die tegenslagen te boven te komen. De metafoor met een materiaal dat na een impact zijn oorspronkelijke vorm weer aanneemt (bouncing back) wordt vaak gebruikt om veerkracht te illustreren. Maar hoever kan het 'te boven komen' van tegenslagen gaan, m.a.w. is er sprake van bouncing back of mogelijk zelfs van bouncing forward (Visser en Custers 2022)?

In dit onderzoek is het (laatste) moment van instroom in de bijstand als referentiepunt genomen om met respondenten over de respons op tegenslagen te praten. Overigens, zoals ook zal blijken, is de

instroom in de bijstand in veel situaties niet 'de' tegenslag, maar soms een resultaat van eerdere tegenslagen of valt dit moment samen met andere problemen waarmee mensen te maken krijgen.

Keck en Sakdapolrak (2013) onderscheiden 3 dimensies of niveaus van dat 'te boven komen'. Het eerste niveau heeft te maken met een reactieve respons gericht op een herstel van de (evenwichts)situatie: *coping*. Het tweede niveau impliceert een leereffect waardoor het herstel tot verbetering van het omgaan met tegenslagen leidt: *adaptatie*. Het derde niveau van veerkracht betekent dat men in staat is om aanpassingen te doen in de institutionele omgeving (door bijv. participatie in besluitvormingsprocessen): *transformatie*.

Een kenmerk van veel veerkrachtstudies is (bijv. Hoijtink et al. 2011, Doff 2019) dat zij veerkracht definiëren aan de hand van diverse hulpbronnen die individuen ter beschikking staan. Dat kunnen sociale (relaties), psychologische (zelfvertrouwen), economische (geld) of bijvoorbeeld culturele (opleiding) hulpbronnen zijn. De aan- of afwezigheid van deze hulpbronnen bepaalt, kortgezegd, in hoeverre men in staat is om te reageren op tegenslagen en terug te veren.

Volgens sommige auteurs is dit onvoldoende om het fenomeen veerkracht te onderzoeken. Hoe mensen omgaan met tegenslag wordt daarnaast beïnvloed door de manier waarop zij betekenis geven aan tegenslag (bijv. hoe ernstig wordt een verstoring ervaren), de mogelijkheden die zij zien om actie te kunnen ondernemen en welke hulpbronnen kunnen worden aangewend (Schafer et al. 2009). Dus naast de structuur van het sociaal leven van individuen, moet ook het betekenisgevende en handelende individu ('agent') worden verdisconteerd.

De capabilities-approach (CA) biedt de conceptuele kapstok waarmee zowel structurele aspecten (hulpbronnen) als het handelende en keuzes makende individu worden geïntegreerd: "Hence, knowing the goods a person owns or can use is not enough to know which functionings she can achieve; therefore we need to know much more about the person and the circumstances in which she is living." (Robeyns 2000: 5, 6)

Wat moeten we dan meer weten van het persoonlijk leven van individuen om te begrijpen hoe mensen hulpbronnen aanwenden en waartoe?

Volgens CA wordt de stap van *hulpbronnen* ('commodities') naar de toepassing ervan, bemiddeld door wat mensen zien en ervaren als *mogelijkheden* ('capabilities') om hulpbronnen te benutten. De mogelijkheden en vrijheden om te handelen en hulpbronnen te gebruiken worden op hun beurt bepaald door zgn. sociale en persoonlijke conversiefactoren. Deze factoren kunnen het gebruik bevorderen maar ook belemmeren. Bij sociale conversiefactoren kan worden gedacht aan regelgeving of beleid, machtsrelaties, sociale normen of bijv. de sociale infrastructuur in een buurt en de mogelijkheden om daar toegang toe te krijgen. Persoonlijke conversiefactoren hebben te maken met overtuigingen, onzekerheden en bijvoorbeeld kennis en vaardigheden om hulpbronnen aan te spreken.

Daarbij komt dat het handelen van personen in het licht moet worden gezien van de waarden en aspecten van welzijn ('functionings') die zij nastreven. Wat willen zij bereiken, wat zijn hun *aspiraties*? In termen van arbeid gaat om wat personen willen bereiken en welke bredere betekenis arbeid voor hen heeft; zoals welvaart, autonomie, zingeving, sociale integratie, etc. In termen van veerkracht kan het gaan om aspiraties op verschillende levensdomeinen, naast arbeid, zoals wonen, sociale relaties, gezondheid en dergelijke.

De laatste constatering is relevant omdat deze het belang van arbeid in een breder perspectief plaatst. Arbeid kan ook op andere domeinen bijdragen aan welzijn, maar kan andersom gerelativeerd worden omdat andere aspiraties domineren. Dat geldt mogelijk ook voor onze onderzoeksgroep. Het leven met een Participatiewet-uitkering is niet simpelweg een leven zonder werk en met een laag inkomen. We weten dat er vaak sprake is van het samengaan van diverse problemen (of: 'tegenslagen'), zoals een recent rapport van het SCP liet zien. (Van Echtelt et al. 2023) Personen met een Participatiewet-uitkering scoren vaker op gemeten problemen² dan personen die geen Participatiewet-uitkering hebben. Daarbij blijken deze uitkeringsgerechtigden ook vaker een stapeling van problemen te hebben. Het aandeel personen met weinig economische of persoonlijke hulpbronnen is aanzienlijk hoger dan onder de referentiegroep van niet-bijstandsontvangers. Een derde van de bijstandsontvangers rapporteert weinig veerkracht te hebben, tegenover 10% in de referentiegroep.³

Gegeven het frequenter voorkomen van diverse problematiek en de samenloop van problemen is het dus de vraag waar de 'veerkracht' van personen op gericht is; streven ze naar betaald werk of zijn mogelijk andere aspecten voor hun welzijn belangrijker, zoals bijvoorbeeld verbetering van hun mentale gezondheid?

Overigens moeten we ons er ook voor behoeden om een bestaan met een Participatiewet-uitkering alleen maar te problematiseren. Deze uitkering vormt een laatste vangnet in ons socialezekerheidsstelsel ten behoeve van personen die niet in staat zijn zelfstandig een inkomen te verwerven. Daarmee is de Participatiewet-uitkering in beginsel ook een bron van veerkracht van rechthebbenden.

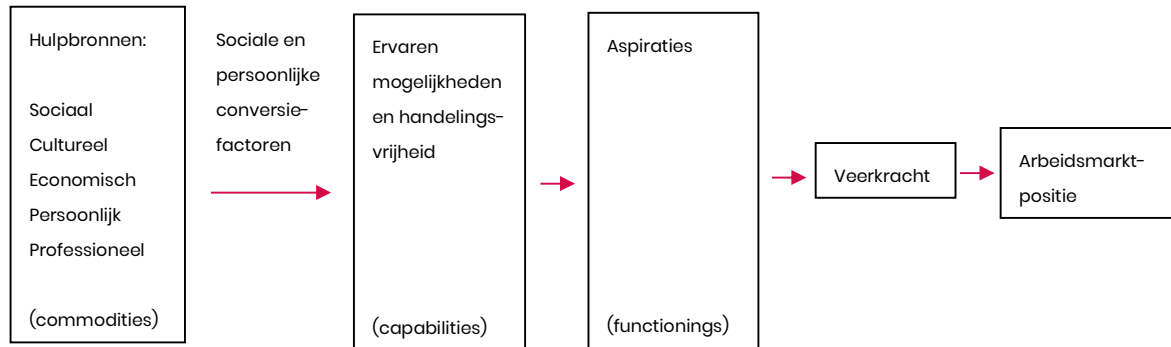
¹ Vertaling van het begrip 'functionings' door Van Dijk (fc.).

² W.o. arbeidsmarktproblemen, financiële problematiek, ADL-problemen (agv gezondheidsproblemen), gezinsproblemen, problemen in het sociaal netwerk, problemen om zelfstandig een huishouden te voeren en geringe administratieve vaardigheden.

³ Het SCP hanteert een wat ander concept van veerkracht dan wij hier doen. Van Echtelt et al. 2023 zien veerkracht als een persoonlijke hulpbron, als volgt geoperationaliseerd: "het is moeilijk voor mij om verder te gaan als er iets vervelends gebeurt" en "ik heb de neiging veel tijd te nemen om over tegenslagen in mijn leven heen te komen." In onze studie is veerkracht het resultaat van het al dan niet beschikbaar zijn van hulpbronnen, de ervaren mogelijkheden om die te benutten en de strevingen/aspiraties van individuen.

Het conceptueel kader kan schematisch als volgt worden verbeeld, waarin elementen van CA (de linkerhelft van het schema) worden gerelateerd aan veerkracht en de arbeidsmarktpositie.⁴

figuur 1: conceptueel model

Het element 'commodities' is uitgewerkt in een vijftal onderscheiden hulpbronnen:

- Sociale hulpbronnen: steun uit het sociale netwerk, sociale vaardigheden;
- Culturele hulpbronnen: vnl. opleidingsniveau, maar ook taalvaardigheid en kennis van de samenleving.
- Economische hulpbronnen: gaat vooral om financiële zaken als de aan- of afwezigheid van grote schulden;
- Persoonlijke hulpbronnen: gezondheid en zaken als zelfvertrouwen en persoonlijke controle
- Professionele hulpbronnen: betreft de formele, georganiseerde hulp die men al dan niet weet in te schakelen, de hulp van de gemeente inclusief.

Voorts hebben we hulpbronnen, ervaren mogelijkheden en aspiraties als veranderlijke grootheden opgevat. Dat betekent dat we ook bezien of deze elementen gedurende het bestaan in de Participatiewet zijn gewijzigd en of dat gevolgen heeft voor de veerkracht en arbeidsmarktpositie van betrokkenen.

1.4. Leeswijzer

Hoofdstuk 2 richt zich op de typering van de arbeidsmarktpositie en veerkracht van de werkzoekenden, alsmede op de relatie tussen type veerkracht en arbeidsmarktpositie. In de daaropvolgende hoofdstukken wordt beschreven welke factoren van invloed zijn op de veerkracht van de werkzoekenden. In hoofdstuk 3 worden drie portretten van respondenten gepresenteerd om de complexiteit en het op elkaar ingrijpen van verschillende factoren in de loop der tijd in samenhang te presenteren alvorens in te gaan op de afzonderlijke factoren in de daarop volgende

⁴ Geïnspireerd door Robeyns 2000: 5.

hoofdstukken. In hoofdstuk 4 wordt ingezoomd op de hulpbronnen en hun relatie met veerkracht. Hoofdstuk 5 gaat over de ervaren mogelijkheden (en belemmeringen) en aspiraties van de werkzoekenden. Uiteraard wordt het rapport afgesloten met een concluderend hoofdstuk.

2. Arbeidsmarktpositie en veerkracht

In dit hoofdstuk worden achtereenvolgens de arbeidsmarktpositie en de veerkracht van de werkzoekenden behandeld.

De *arbeidsmarktpositie* van respondenten is geanalyseerd aan de hand van een viertal indicatoren, te weten hun oriëntatie op werk, de ervaren mogelijkheden en belemmeringen, hun opleidingsniveau en de werkervaring. De arbeidsmarktpositie is op basis van vier indicatoren gelabeld als goed (+), niet goed/niet slecht (0) en niet goed (-). Daarbij is in ieder geval rekening gehouden dat deze met de ervaringen van de respondenten zelf correspondeert, uiteraard met in achtneming van 'objectieve' gegevens zoals het genoemde opleidingsniveau en de werkervaring.

Zoals in het inleidende hoofdstuk reeds aangegeven baseren we ons concept van *veerkracht* deels op de uitwerking door Keck en Sakdapolrak (2013). Zij onderscheiden 3 vormen van veerkracht (of 'capacities') op basis van risico-respons, tijdshorizon, mate van verandering en nagestreefd resultaat, zoals onderstaande figuur toont:

	Coping capacities	Adaptive capacities	Transformative capacities
Response to risk	Ex-post	Ex-ante	Ex-ante
Temporal scope	Short-term	Long-term	Long-term
Degree of change	Low, status quo	Medium, incremental change	High, radical change
Outcome	Restoration of present level of well-being	Security of future well-being	Enhancement of present and future well-being

Figuur 2: vormen van veerkracht (uit: Keck en Sakdapolrak, 2013: 10)

We hebben het derde type, transformatieve veerkracht, niet in onze onderzoeksgroep teruggevonden. Deze vorm van veerkracht heeft eerder betrekking op vormen van collectieve actie die gericht is op verandering in de institutionele omgeving – en dat is iets anders dan veerkracht als een individueel kenmerk. We beperken ons hier dus tot de vormen van coping- en adaptieve veerkracht.⁵

⁵ Hoewel Keck en Sakdapolrak stellen dat de door hen aldus beschreven 'sociale veerkracht' van toepassing is op verschillende sociale entiteiten (individu, organisatie en gemeenschap) is hun conceptuele arbeid vooral gebaseerd op studies naar boven-individuele eenheden (gemeenschappen). Dat hindert de toepassing van deze volledige typologie. Hoewel het voorstelbaar is dat ook individuen in reactie op tegenslagen zich bijvoorbeeld politiek gaan engageren, hebben we deze op transformatie gerichte veerkracht niet teruggevonden.

Het onderscheid coping- en adaptieve veerkracht heeft dus te maken met reactieve vs. anticiperende respons, korte vs. lange termijn, gericht op status quo en stabilisatie vs. oriëntatie op (stapsgewijze) verandering, gericht op het hier en nu vs. toekomstig welzijn. In de geest van deze indeling hebben we onze respondenten ingedeeld op basis van een combinatie van de volgende kenmerken: hun gerichtheid op stabilisatie (status quo) of verbetering, de mate van ervaren persoonlijke controle of regie, gerichtheid op de toekomst en actiegerichtheid.

Onderstaand schema biedt een overzicht van de arbeidsmarktpositie en type veerkracht van onze respondenten volgens de hiervoor genoemde indicatoren:

Respondent	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Arbeidsmarkt positie	+	-	0	0	0	0	+	+	0	0	+
Werkoriëntatie	0	-	0	0	+	+	+	+	0	0	+
Ervaren mogelijkheden	-	-	-	0	0	+	+	+	0	0	0
Opleiding	+	+	+	+	0	0	+	-	0	0	+
Werkervaring	+	-	+	+	-	0	+	+	-	-	+
Veerkracht	Coping	Coping	Coping	Coping	Coping	Adaptatie	Adaptatie	Adaptatie	Adaptatie	Adaptatie	Adaptatie
Gerichtheid op stabilisatie / verbetering	0	0	0	-	+	+	+	+	+	+	+
Persoonlijke controle	0	-	0	-	0	0	+	+	+	+	0
Gerichtheid op toekomst /actie	-	0	+	0	0	+	+	+	+	+	+

Figuur 3: Overzicht arbeidsmarktpositie en veerkracht respondenten

In de twee eerste paragrafen wordt nader beschreven hoe de respondenten wat betreft hun positie ten opzichte van de arbeidsmarkt en hun veerkracht zijn getypeerd en wat de variatie is. In de laatste paragraaf wordt ingegaan op de relatie tussen arbeidsmarktpositie en veerkracht.

2.1. Arbeidsmarktpositie

De arbeidsmarktpositie van 4 respondenten hebben we als goed gekenschetst. Eén van deze respondenten, van middelbare leeftijd, heeft al heel lang een deeltijdbaan, en een aanvullende uitkering, waarmee hij redelijk tevreden is – ook met het minimuminkomen waarmee hij goed kan rondkomen. Hij heeft gezondheidsklachten en ziet weinig mogelijkheden voor uitbreiding van zijn werk – al voelt hij zich daartoe wel eens onaangenaam gestimuleerd door de gemeente. Twee respondenten zijn na flinke tegenslagen en veranderingen in hun leven (vlucht uit het land van

herkomst, slachtoffer 'toeslagenschandaal') inmiddels in een betere en stabielere fase van hun leven gekomen. Ze zijn heel actief in het zoeken van werk, het leggen van contacten met organisaties en beiden hebben inmiddels een heel concreet aanbod om op korte termijn combinatietraject van werken en het volgen van een beroepsopleiding te starten. Ze zien ernaar uit om langzaam maar zeker een zelfstandig inkomen te kunnen gaan verwerven. De achtergronden van de twee verschillen sterk: een heeft een opleiding op hbo en langdurige werkervaring (als docent) in het land van herkomst. De ander heeft geen startkwalificatie en beperkt ervaring als vrijwilliger en betaalde kracht in het sociaal werk.

Een laatste respondente is nog niet zover, maar verwacht niet langer dan enkele maanden nog 'in de uitkering' te zitten. Ze heeft enkele mbo-diploma's en een ruim arbeidsverleden in de ouderenzorg, als klasse-assistent en baliemedewerkster en receptioniste. Ze heeft een ruim zoekperspectief: de zorg, het onderwijs of bijvoorbeeld in het leerlingenvervoer. Ze is heel actief op zoek en recent nog een opleiding als chauffeur voor een taxi-busje gevolgd (helaas gezakt). Haar optimisme baseert ze op de krappe arbeidsmarkt met veel mogelijkheden.

Een tweede categorie respondenten heeft een middenpositie. Een bijzondere positie nemen daarin twee jonge statushouders in, die na een periode van inburgering nu vooral gericht zijn op de beroepsopleiding die zij binnenkort zullen starten. Betaald werk is iets voor de langere termijn na hun opleiding. Een andere respondent betreft een man van middelbare leeftijd die een aaneenschakeling van laaggeschoolde banen heeft gehad. Hij heeft recent een opleiding in de ongediertebestrijding gevolgd, betaald door de gemeente, en ziet daar perspectief in. Helaas heeft een eerste poging om er werk in te vinden bij een gerenommeerd bedrijf in die sector tot een voor hem pijnlijke afwijzing geleid – wat hem nu even huiverig maakt om een nieuwe poging te wagen. Tegelijkertijd denkt hij dat hij wel kansen maakt in deze sector, eventueel als zzp'er. Zijn motivatie om te gaan werken wisselt enorm. Soms denkt hij ook dat hij voor zijn gemoedsrust maar beter in de uitkering kan blijven, dan weet hij waar hij aan toe is. En zoveel waarde hebben die vele banen in het verleden ook niet voor hem gehad: hard werken voor een minimumloon, terwijl het hem ook in sociaal opzicht weinig gebracht heeft.

"Ik heb zoveel gewerkt. Het voegt niks toe. Ik zit al mijn leven lang in al dat ongeschoolde, dat heb mij nooit gezind. Met dat soort mensen wil ik eigenlijk helemaal niet praten; over seks en Ajax de hele dag. Mijn leven lang eet ik mijn brood buiten op. Ik ga niet eens in de kantine ertussen zitten. Ik wil zo min mogelijk van die flauwekul... want je zal nooit een privégesprek hebben bij een fabriek. Het is alleen maar flauwekul. Hoe dommer (bedoelt het werk – TW) het is, hoe erger het wordt. [...] Nee ik heb bezigheden zat. Juist niet. Ik sta nou op het punt dat ik zeg, ik zou het liefst zo min mogelijk willen werken. (...) ik heb er nooit iets mee verdiend." (R4)

De positie van een laatste, jongvolwassen respondente is ambivalent. Ze heeft wat betreft objectieve kenmerken weinig mee; geen opleiding afgerond, geen werkervaring en gezondheidsbeperkingen. Echter, via de gemeente heeft ze certificaten gehaald in de beveiliging (VCA) en als vorkheftruckchauffeur. Maar ze is zelf buitengewoon optimistisch dat ze erin zal slagen om deeltijdwerk te vinden (meer kan ze fysiek niet aan).

De laatste categorie heeft relatief gezien een slechte arbeidsmarktpositie. Het zijn respondenten met een verschillende achtergrond qua opleidingsniveau (van mbo tot vwo) en werkervaring (van geen tot een lange en diverse werkervaring). Gemeenschappelijk hebben deze respondenten dat ze ernstige gezondheidsklachten hebben of juist hebben gehad. Daardoor wordt hun (her)intrede op de arbeidsmarkt nog met de nodige onzekerheden omgeven, want waar liggen mogelijkheden, wat is hun belastbaarheid en wanneer zijn ze voldoende gevorderd in hun herstelproces om de stap naar werk te zetten?

2.2. Veerkracht

Ongeveer de helft van onze respondenten vertoont volgens deze criteria coping-veerkracht en bij de andere helft is sprake van adaptieve veerkracht. Overigens 'scoren' de respondenten niet op alle kenmerken consequent ofwel meer coping ofwel meer adaptatie. Een voorbeeld is een man van middelbare leeftijd met een deeltijdbaai die gericht is op stabilisatie van zijn situatie, veel minder op verdere verbetering of ontwikkeling ervan, maar tegelijkertijd ook wel voldoende persoonlijke controle ervaart. Vanwege zijn sterk 'conservatieve' houding gericht op behoud van wat hij nu heeft, is hij uiteindelijk ingedeeld bij de coping-veerkrachtigen.

Voor de overige respondenten met een 'coping'-veerkracht geldt dat ze minder het gevoel van regie of persoonlijke controle hebben. Met name gezondheidsbelemmeringen, al dan niet reeds deels overwonnen, brengen nog veel onzekerheden over het toekomstige maatschappelijk functioneren, waaronder betaald werk, met zich mee. De gerichtheid is op de korte termijn en het omgaan met deze belemmeringen.

Een laatste respondent in deze categorie heeft geen gezondheidsbelemmeringen, maar kampt met zeer lage toekomstverwachtingen. Deze man van middelbare leeftijd leeft tamelijk geïsoleerd. Hij is achterdochtig ten opzichte van machthebbers en wordt beïnvloed door complottheorieën die hij op het internet leest. Zijn huisvesting is marginaal te noemen (kamerbewoning) voor iemand in deze levensfase. Hoewel hij wel investeert in een herintrede op de arbeidsmarkt combineert hij deze inzet in een laag geloof dat betaald werk hem een betekenisvolle invulling van zijn leven gaat geven. Een recente afwijzing bij een werkgever, heeft hem een flinke 'dip' gegeven. Hij ervaart zijn leven als 'overleven' en ziet weinig perspectief op verbetering:

"Ik ga er geen eind aan maken, maar ik hoop dat ik morgen niet meer wakker word. Met die bijstand en deze maatschappij. Wat voor beroep je ook doet, het is allemaal teruggedaan naar 14 euro per uur. Hier is nergens meer iets te verdienen, om fatsoenlijk je boterham en je huis te kunnen betalen. (...) ik kan het leven nog steeds niet serieus nemen, nooit gedaan ook. (...) een ander gaat werken om iets op te bouwen. Ik niet, ik om het leven nog een klein beetje leuk te vinden." (R4)

De respondenten met een adaptieve veerkracht zijn sterker op de toekomst gericht en hebben meer gevoel van regie. Het zijn mensen met een heel verschillende achtergrond. Onder hen treffen we twee jonge vluchtelingen die met hun ouders in Nederland terecht zijn gekomen. Deze jongeren zijn na een periode van inburgering en thuis raken in de Nederlandse samenleving vol optimisme over

hun toekomst en staan op het punt een beroepsopleiding te beginnen. Een oudere statushouder, die met zijn gezin is gevlucht, is na zijn aankomst in Nederland consequent en doelgericht gaan werken aan het opbouwen van zijn leven hier, inclusief het vinden van betaald werk. Dat hij na vier jaar nog geen baan heeft, ondanks zijn planmatige aanpak, vindt hij enigszins beschamend. Maar er gloort hoop omdat hij binnenkort via een werkgever een beroepsopleiding (BBL-traject) kan volgen.

Andere respondenten kennen een historie van persoonlijke problemen en perioden van onzekerheid en weinig zelfvertrouwen. Ze hebben allen een proces meegemaakt waarin ze deze problemen hebben overwonnen, met hulp van professionals en personen uit het eigen netwerk, meer zelfvertrouwen hebben gekregen en actie zijn gaan ondernemen om hun situatie te verbeteren. (zie bijvoorbeeld het portret van Amina in paragraaf 3.1)

Dit geeft aan dat veerkracht een dynamisch fenomeen is. Enkele respondenten beschrijven hoe ze aanvankelijk vooral op stabilisatie en op korte termijn omgaan met problemen gericht waren. Zoals in bovengenoemde casus dient zich op zeker moment een oplossing aan, waarna betrokkenen op basis van meer stabiliteit, herwonnen zelfvertrouwen, meer regie op het eigen leven, zich meer op de toekomst gaan richten; hun situatie vertoont meer kenmerken van adaptieve veerkracht.

Soms wordt de beweging andersom ook gemaakt. Een respondente is zich na een periode van 'coping' gaan richten op de toekomst en een traject voor arbeidsontwikkeling ingegaan. Maar lichamelijke klachten hebben haar nu weer onzeker gemaakt over de toekomst:

"Het was heel moeilijk, het is echt heel zwaar geweest. Ik was natuurlijk bepaalde inkomsten gewend. Dat is natuurlijk allemaal weggefallen. En omdat ik kostendeler was, kreeg ik geen leefgeld (van de bewindvoerder – TW). Ik krijg pas vanaf twee jaar nu leefgeld." (sinds haar dochter zelfstandige woonruimte heeft gevonden – TW). Een half jaar geleden begon haar lichaam tegen te sputteren, ze had geen energie meer. Ze bleek reuma te hebben. Ze heeft medicatie. Ze merkt, helaas, dat het niet goed aanslaat. "Je gevoel, je emotie gaat op en neer. De ene keer denk ik welke werkgever wil nou iemand waarvan ie niet zeker is? Het is op dit moment, gezien haar fysieke gezondheid, moeilijk om in de toekomst te kijken. "het is wel zo dat zodra ze de juiste medicatie voor je hebben gevonden, dan kan je weer gaan plannen. Maar zolang dat nog niet is gebeurd... Dus dat is gewoon afwachten." (R3)

2.3. Veerkracht en arbeidsmarktpositie

Tot slot van dit hoofdstuk wordt de vraag beantwoord of de arbeidsmarktpositie van respondenten vanuit hun type veerkracht kan worden begrepen. Geconstateerd kan worden dat respondenten met een adaptieve veerkracht doorgaans een betere arbeidsmarktpositie hebben. Ze hebben meer geloof in hun mogelijkheden en lijken wat actiever in hun initiatieven om hun arbeidskansen te vergroten. Een deel van deze respondenten heeft eerdere belemmeringen (financieel, psychosociaal) overwonnen, waarna er ruimte kwam om meer naar de toekomst te kijken en naar mogelijkheden voor arbeidsparticipatie.

Ruim 5 jaar geleden heeft mevrouw in korte tijd haar moeder verloren, is door haar man verlaten en haar tijdelijk arbeidscontract werd niet verlengd. Vooral de onverwachte scheiding heeft haar van haar stuk gebracht. Een vriendin overreedde haar om een uitkering aan te vragen – ze had er niet aan gedacht omdat ze altijd, met haar man, een zelfstandig inkomen heeft gehad. Ondertussen zat ze maar te piekeren over haar echtscheiding en wat er mis was gegaan. Ze voelde zich “down”. En door de problemen kreeg ze haar financiële administratie ook niet meer voor elkaar – terwijl ze dat vroeger nota bene voor werkgevers had gedaan. Vriendinnen hebben daarom het maatschappelijk werk ingeschakeld en op haar ingesproken: “Ze zegt: nee, kop omhoog! Niet blijven slapen, huilen want daar krijg je niets mee. Je kinderen hebben honger en je man is weg met een ander. [...] Ja. Ik denk: dit kan niet zo blijven, ik moet vooruit. Ik kan niet blijven staan, toch? Ik kan niet blijven piekeren. En de kinderen zitten er gewoon. [...] Toen dacht ik: ik moet werk gaan zoeken, omdat ik in de sociale dienst zit. En toen ging ik naar het taxibedrijf, daar begon ik. Want ik wilde uit de sociale dienst, dus ik heb gevochten om eruit te komen. Precies twee weken geleden ben ik weer gezakt (voor de taxipas TW). Maar ik ga toch weer vooruit. Ik ben weer naar de banenmarkt gegaan, vorige week donderdag. Ik heb hier en daar weer gesolliciteerd, dus ik blijf vooruitkijken. [...] Ja, ze hebben heel veel mensen nodig. Dus mensen moeten gewoon voor zichzelf opkomen, dat heb ik ook gedaan. Dat kan ik meegeven. Daar ben ik ook beter in geworden. Ik kan nu voor mezelf meer opkomen.” (R7)

Voor een deel van de respondenten met een coping-veerkracht geldt dat ze deels nog met belemmeringen te maken hebben die uiteindelijk ook hun mogelijkheden voor herintreding in het arbeidsproces belemmeren of in ieder geval onzeker maken. Per definitie is voor deze respondenten van toepassing dat het gevoel van persoonlijke controle minder is en dat dat ook geldt voor de eigen invloed op re-integratie in betaald werk. Men neemt ook wel, mondjesmaat, initiatieven om de situatie te verbeteren, maar de inzet is vooral gericht op het hier en nu en veel minder op de verdere toekomst, inclusief werk.

3. Drie portretten

In dit hoofdstuk worden drie individuele casussen beschreven. Deze portretten tonen hoe verschillen aspecten van veerkracht (hulpbronnen, aspiraties, mogelijkheden en belemmeringen) op elkaar in kunnen werken en zich door de tijd heen kunnen ontwikkelen.

Deze casussen zijn gekozen omdat ze personen met verschillende type veerkracht tonen. Het eerste portret is een voorbeeld van een respondent, Amina die in de categorie van adaptieve veerkracht valt, doordat ze na verschillende tegenslagen en instroom in de uitkering uiteindelijk in haar autonomie is gegroeid en een ander toekomstbeeld heeft. Portret twee, Rosaly, en drie, Rien, zijn van respondenten die beide in de categorie van coping veerkracht zijn ingedeeld, maar met hele verschillende achtergronden als het gaat om leeftijd, arbeidspotentie, gezondheid en een verschillend verloop van de (ontwikkeling van) aspiraties en mogelijkheden gedurende de uitkeringsafhankelijkheid.

Wat betreft arbeidsmarktpositie verschillen de respondenten onderling ook van elkaar. Amina en Rien hebben een minder zwakke uitgangspositie op de arbeidsmarkt door opleiding en/of werkervaring ondanks hun onderlinge verschil in ervaren mogelijkheden, terwijl Rosaly in dit opzicht verder afstaat van de arbeidsmarkt. Hiermee bieden onderstaande casussen een divers beeld waarbij er steeds onderlinge verschillen zijn in type veerkracht, arbeidsmarktpositie en de aan- of afwezigheid en ontwikkeling van hulpbronnen en aspiraties op basis van gebeurtenissen en ontwikkelingen in het leven van de personen.

3.1. Portret Amina: adaptieve veerkracht

Amina is een energieke vrouw in de veertig. Ze is alleenstaand moeder van 4 kinderen in de puberleeftijd. Ze heeft nu 2 jaar een Participatiewet-uitkering.

Amina heeft wegens een “slechte jeugd” nooit een vervolgopleiding afgemaakt. Nadat ze moeder is geworden heeft ze veel vrijwilligerswerk verricht in de sociale sector. Ze was onder meer betrokken bij het organiseren van activiteiten voor vrouwen met een migratie-achtergrond, vooral vrouwen die sterk geïsoleerd leefden. Haar gedrevenheid en talent sprongen in het oog en na enkele jaren kreeg ze een baan aangeboden bij een welzijnsorganisatie.

De tegenslag: “Je gaat continu een trapje naar beneden, continu!”

Ondertussen had Amina al enkele jaren problemen met de belastingdienst. Zij en haar (ex) echtgenoot werden geconfronteerd met onverklaarbare terugvorderingen, de opbouw van schulden en uiteindelijk ook loonbeslagen. De onzekerheid en spanningen leidden ertoe dat ze haar werk ook

niet meer kon bolwerken. Op advies van de bedrijfsarts heeft ze zich ziekgemeld. Na twee jaar ziektewet is Amina in de bijstand terechtgekomen.

Ondertussen zijn zij en haar man uit elkaar gegaan en is ze het huis uitgezet wegens huurachterstanden.

Ze heeft, met hulp van vriendinnen, ternauwernood weten te voorkomen dat ze met haar kinderen in de Maatschappelijke Opvang terecht kwam. Het waren zware jaren, materieel (ze kreeg 70 à 90 euro leefgeld per week voor haar gezin) en psychisch:

Als je als 12 of 10 jaar gezien wordt als fraudeur, door elke instantie of het nou bij een wooncoöperatie... Iedereen twijfelt aan jou. (...) maar goed dat doet iets met je. Dus dat zelfvertrouwen dat was zo laag. En als je al heel laag zit en je zit in een uitkering, dus je zit in de overlevingsmodus. (...) Daarnaast is er ook gewoon een soort van vernedering, want de locaties waar die voedselbankpakketten... want als je in de piek was van coronatijd, en dan snap ik dat je ook nog 1,5 meter uit elkaar moet houden, maar als jij een rij hebt naast de Hoofdweg die helemaal doorloopt en je ziet de hele snelweg die rijdt langs en je staat daar. Je staat daar niet 5 minuutjes. Je staat daar een half uur, een uur, anderhalf uur, soms in de barre kou.

De omslag: "Toen dacht ik, oh, zie je, dus het lag dus echt niet aan mij, snap je?"

De kentering kwam met de erkenning dat ze gedupeerde was van de kinderopvangtoeslagaffaire.

Nou, dan komt de energie weer. Nou nu ga ik dus straks hopelijk weer actief deelnemen ook en participeren in de maatschappij. Maar goed, ik ben er twee jaar in een uitkering gaan zitten en het is geen pretje. Het is vreselijk. Het is vreselijk gewoon.

De compensatie die werd uitgekeerd gaf haar ook in financieel opzicht meer lucht. Ze kon haar schulden aflossen. Bovendien had ze nu wat meer geld te besteden voor haar kinderen en voor zichzelf. Ze geeft het onder meer uit aan extra tandzorg voor de kinderen (kon ze zich niet voor verzekeren), een sportschoolabonnement voor zichzelf en gezonder (en duurder) voedsel. En sinds een half jaar is ze gemotiveerd en actief op zoek naar scholing en betaald werk:

Ja, groei. Ik ga groeien, ja! Ik ga werken, ik ga investeren, dus ik dacht wat is het eerste wat ga ik doen. Ik ga een opleiding. (...) en nu zit ik in een fase, dit is intussen zelfvertrouwenmodus. Ik heb zoiets, ik voel me lekker. Ik mag er zijn, ik ga gewoon die opleiding doen.

Haar inspanningen lijken succesvol. Door haar werkcoach werd ze geattendeerd op een vacature in de kinderopvang met de mogelijkheid om een BBL-opleiding te volgen. Waarschijnlijk kan ze daar binnen enkele weken starten.

De veerkracht: "Dus je hebt weer controle."

Amina heeft diep in de put gezeten, maar is weer opgekrabbeld na haar erkenning als slachtoffer en het kunnen oplossen van haar financiële problemen. Wat zijn haar belangrijkste bronnen van

veerkracht geweest die haar in deze periode van tegenslag en wederopstanding hebben geholpen? Amina wijst vooral op wat we in de analyse sociale en persoonlijke hulpbronnen hebben genoemd.

Ze beschikt in haar eigen woorden over 'een goed netwerk' van vriendinnen die haar al heel lang kennen. Ze hebben haar materieel en emotioneel bijgestaan. Op het diepste punt van de uithuiszetting is ze door vriendinnen geholpen om nieuwe huisvesting te vinden.

Daarnaast wijst ze op persoonlijke hulpbronnen. Door haar ervaring in het sociaal werk heeft ze goed inzicht in de mogelijkheden om hulp te krijgen en begrijpt ze hoe hulpverleners werken en samenwerken. Ze heeft zich in de loop van de tijd ook verzet tegen, soms, slechte dienstverlening, klachten ingediend en er ook niet voor teruggedeinsd om professionals van advies te voorzien hoe ze hun werk beter kunnen uitvoeren.

Naast deze kennis wijst Amina ook op de mentale aspecten, waardoor ze de periode van tegenslag heeft kunnen doorkomen:

Echt waar je moet vechten en dan zeggen ze, ja, maar waarom ben jij zo, hè? Dan denk ik, het is niet dat... Het is geen zelfcreatie. Dat is zoals jullie mij hebben gecreëerd. Ik was gewoon relaxed totdat van alles van je afgenomen wordt en dan moet je wel, want je kan wel zeggen laat maar gaan... (...) Nou, in mijn geval heb ik ervoor gekozen om, zeg maar, de hoop die ik altijd in me heb, om dat kaarsje nooit uit te laten gaan. Dat is vooral het belangrijke, want ik denk dat als je dat verliest dat je dan eigenlijk in een hele lelijke situatie kan terechtkomen. Je bent niet alleen. Ik ben verantwoordelijk als moeder voor mijn kinderen.

Haar vechtersmentaliteit, haar verantwoordelijkheidsgevoel en het streven om weer regie te krijgen waren heel belangrijk. Haar zelfvertrouwen en gevoel van controle is weer toegenomen. Dat blijkt als ze vertelt over haar droom om ooit als ervaringsdeskundige en coach haar verhaal aan mede-geduceerden en professionals te kunnen doen. Ze weet niet zeker of het haalbaar is, maar:

Kijken of er kansen zijn en als ze er niet zijn dan gaan we ze creëren.

3.2. Portret Rosaly: coping veerkracht

Rosaly is een wat timide jonge vrouw van half twintig. Ze praat zacht, rustig en antwoord bedachtzaam op de vragen die worden gesteld. Rosaly heeft een mbo-studie afgerond is daarna, zo'n vier jaar geleden, afhankelijk geworden van een bijstandsuitkering. Ze woont thuis bij een van haar ouders.

De tegenslag: "Ik voelde me een mislukkeling"

Na het behalen van haar mbo-diploma nam Rosaly een tussenjaar om na te denken welke stap ze verder in haar leven wilde zetten in verband met scholing of werk. Ze heeft in dat tussenjaar een tijdlang in de horeca gewerkt. In diezelfde periode kreeg ze last van steeds ernstiger psychische problemen. Wat aanvankelijk een burn-out leek, bleek een ernstige depressie te zijn. Ze kreeg daarbij

paniekaanvallen, had steeds meer moeite om de straat op te gaan en zich onder de mensen te begeven.

Omdat ze niet meer kon werken heeft iemand, ze weet niet meer wie, haar aangeraden om zich bij het Jongerenloket te melden om een uitkering aan te vragen. Sinds vier jaar heeft ze een 'jongerenuitkering' en wordt ze begeleid door een vaste jongerencoach. Omdat ze haar financiën verwaarloosde, had Rosaly schulden opgebouwd bij DUO en de zorgverzekeraar. Bijna 3 jaar geleden is ze daarvoor een schuldsaneringstraject in gegaan.

Uiteraard had de psychische problematiek enorme invloed op haar leven. Niet alleen omdat ze zonder inkomen kwam te zitten. Eén van de naaste gevolgen is de verschrompeling van haar sociale leven. Door haar paniekaanvallen, doordat ze weinig geld heeft om activiteiten te ondernemen, maar vooral door het gevoel minderwaardig te zijn namen de sociale contacten af.

En dat kwam... in die tussenjaar ga je nadenken wat wil ik eigenlijk en wie ben ik eigenlijk en dat is voor een jong persoon... dan lijkt het alsof je heel wat moet bereiken op die leeftijd. En als je dan om je heen kijkt en je ziet mensen wel daar (wijst naar hoger niveau) dan wordt het best wel een moeilijke periode. (...) ik voelde me alsof ik de enige was die dat niet kon. Of ik voelde me een mislukkeling. En daar ben ik nog steeds mee aan het werken, om me goed genoeg te voelen of het gevoel te krijgen dat ik het ook verdien om gewoon leuke dingen te doen en te werken en normaal... In deze tijd is het zo moeilijk met iedereen die alles heeft, en vergelijken en op social media. Dus dat heeft mij wel echt een beetje naar beneden gehaald. Ik kan zelf nu niet op social media en zien van oh... mijn klasgenoten toen die hebben kinderen of die hebben iets en ik heb dan nog steeds niks voor mijn gevoel.

Ook van het thuisfront kon ze weinig hulp verwachten. Integendeel, haar ouder wilde weinig weten van haar problemen en zag haar eigenlijk het liefst op zichzelf gaan wonen. Bovendien werden contacten met vrienden van huis uit ontmoedigd: de overheersende opvatting was dat je mensen niet kunt vertrouwen en maar beter op afstand kunt houden. Rosaly durfde eigenlijk niemand te ontvangen thuis.

De omslag:

Bij Rosaly was geen sprake van een snelle omslag of een kantelpunt waarna haar situatie verbeterde. Het is een lang traject van herstel waar ze nog steeds middenin zit. Bovendien heeft de coronaperiode daarbij niet bepaald geholpen omdat veel contacten met hulpverleners beperkt werden of vooral online plaatsvonden.

Uiteindelijk heeft Rosaly wel de weg 'naar boven' gevonden. De professionele hulpverleners hebben daarbij een cruciale rol gespeeld. De jongerencoach was heel belangrijk voor haar en later ook de hulp vanuit de GGZ.

Over haar jongerencoach zegt Rosaly: *"Klinkt misschien een beetje raar, maar zij is echt als een moederpersoon. Je kunt altijd bij haar terecht. Als ik ergens meezat, ook al was het een brief die ik moeilijk vond, gaf ze me een fijn gevoel dat ik niet alleen ben en dat het allemaal goed komt. Daar ben ik wel blij mee. Ook toen ik met de uitkering begon, moest ik sollicitatieplicht, moest ik wel reageren en dat deed ik dus ook. Maar ik werd steeds afgewezen en dat maakte me ook meer depressief en daar had ik echt moeite mee. Uiteindelijk heeft ze gezegd dat ik even niet meer hoef... ontheffing, ja. En dat heeft me ook wel een beetje een rustig gevoel gegeven, want het werd me ook wel een beetje te veel. Elke vier weken moest je bepaalde soort sollicitatie laten zien. Het was echt voor mij op dat moment zoveel omdat de hele tijd in je achterhoofd te hebben, en als je werd afgewezen dat ook nog erbij. In mijn staat toen was het niet de juiste aanpak. Ik snap wel dat het moet van de gemeente, maar ja... als je niet in orde bent in je hoofd, wordt het alleen maar erger eigenlijk. (...) Dus ik ben blij dat zij ook gewoon kon inzien van nu kan dat niet. Dat er verder niet meer die druk achter zit.*

De jongerencoach heeft daarbij niet alleen de druk weggenomen. Rosaly vertelt dat het belangrijk was dat de jongerencoach haar breder heeft ondersteund, bijvoorbeeld door haar te motiveren om toch het contact met haar vrienden te blijven onderhouden en haar te stimuleren om niet de hele dag thuis te blijven zitten, maar er op uit te trekken. Daarnaast was de jongerencoach een belangrijke steun bij contacten met andere instanties en hulpverleners. Toen er recent iets mis leek te gaan in de schuldsanering en de Kredietbank Rotterdam met het bericht kwam dat het traject mogelijk langer ging duren, zat Rosaly even weer helemaal in de put

"In mijn hoofd dacht ik, oke, ik ben schuldvrij gelukkig. 3 jaar heb ik erin gezeten, maar ik ben nu schuldvrij, maar nu zijn er weer dingen... (...) zo, ik was heel erg down." Rosaly is onmiddellijk naar jongerencoach gegaan die contact op heeft genomen met KBR. *"Dat vind ik ook echt fijn dat ik niet alleen daarin sta. Want ik kan dus niet tegen confrontatie. (...) eigenlijk moet ik voor mezelf opkomen, maar omdat ik dat nog niet kan ben ik blij dat iemand me daarbij kan helpen."*

Vanuit de GGZ heeft Rosaly uiteindelijk een klein team van hulpverleners om zich heen verzameld, die haar bij diverse zaken hebben ondersteund. Uiteraard door therapeutische ondersteuning te bieden, maar ook ondersteuning bij haar geldzorgen, het zoeken naar zelfstandige huisvesting of een passende vorm van maatschappelijke participatie. Wat het laatste betreft heeft ze bijvoorbeeld met een begeleider gezocht naar geschikt vrijwilligerswerk en kennismakingsgesprekken met de vrijwilligersorganisatie voorbereid.

De veerkracht: *"Ik hoop als allereerste dat ik weer 100% op straat kan lopen en het gevoel heb ik mag er zijn."*

Vooralsnog kan Rosaly alleen in kleine stapjes vooruitdenken. Ze krijgt binnenkort een eigen woning aangeboden en daar ziet ze naar uit. Het is voor haar belangrijk dat ze dan een plekje voor zichzelf

heeft om ongedwongen vrienden bij haar thuis te ontvangen, zonder de aanwezigheid van een kritische ouder.

“Dat geeft me echt een beetje hoop van oh, als ik mijn huis heb, dan gaat mijn leven beginnen. Dan kan ik eindelijk een nieuw boekdeel van mijn leven openmaken en een ander persoon zijn; zijn wie ik wil zijn, laat ik het zo zeggen. (...) ik zie mezelf wel als ik in dat huis ben. Ik heb dan zo'n gevoel dat ik kan ademen en mezelf kan zijn en meer motiverend kan zijn om dingen te doen. Dus dan kijk ik er echt naar uit. Zo zie ik het maar: echt als een leven dat gaat beginnen.”

Daarnaast wil ze eerste stappen zetten om maatschappelijk weer actief te worden. Ze denkt aan vrijwilligerswerk met ouderen:

“Ik wil graag bij een bejaardentehuis werken. Omdat ik nog heel veel paniek heb, nog steeds. Ik moet weer leren om in een sociale omgeving... dus ik dacht is nog een beetje rustig en ik er een beetje aan kan wennen. (...) Activiteitenbegeleider. Dat is toch wel iets wat in mij zit of waar ik gewend aan ben (gezien opleiding TW). En bij bejaarden heb ik niet het gevoel dat ze me raar aankijken of zo. Bij jongeren zou ik me een beetje ongemakkelijk voelen. (...) omdat ik mezelf niet goed in mijn vel voel. In mijn hoofd ga ik mezelf vergelijken en denken dat hun slecht over mij denken en ja... dan ga ik weer de slechte route op. Ik denk dat ik bij bejaarden iets terug kan geven... ja, ik hoop dat het dan zo is.

Natuurlijk denkt ze ook over de verdere toekomst na. Ze zou een vriend willen met wie ze een gezin kan stichten. En ze wil graag werken en uit de uitkering. Ze denkt ook wel eens na over werk of een verdere studie. Maar dan blokkeert ze toch een beetje om ze zo bang is om een verkeerde keuze te maken en iets te doen wat ze eigenlijk niet aankan:

“Ik ben ook wel aan het kijken of ik toch niet verder wil studeren of werken. Maar elke keer als ik denk zal ik dat gaan doen of ik ben geïnteresseerd in dat, is het van nee, je kan het niet. Dus daarom...”

Dus voorlopig is een belangrijke stap om vrijwilligerswerk te vinden:

Ik zou echt wel iemand willen helpen en ik denk dat dat gevoel van helpen mij ook weer helpt. En daarnaast ook om comfortabel te zijn met mensen en niet het gevoel te hebben dat iedereen kwade bedoelingen heeft met je. Dat is een klein stapje naar de echte wereld of werk of iets officieels. Daarom lijkt vrijwilligerswerk me wel een goeie stap, dan heb ik ook niet het gevoel dat ik verplicht ben.

Tenslotte vindt Rosaly het belangrijk om voorlopig nog toegang te houden tot de hulpverlening, als een vangnet waar ze op terug kan vallen. Ze kan die hulp niet uit haar sociaal netwerk krijgen en er zijn nog genoeg stappen te zetten en keuzes te maken waarbij ze iemand nodig heeft die haar kan ondersteunen.

3.3. Portret Rien: coping veerkracht

Rien is 56 jaar, alleenstaand en is bewoner van een portiekflat in de Tarwewijk in Charlois, Rotterdam Zuid. Vanaf zijn achttiende werkte hij met plezier bij een bedrijf waar camera's en lenzen werden geproduceerd. Hij zit nu echter al geruime tijd in de bijstand, vanaf 2004.

De tegenslag: een bedrijfsongeval met gevolgen....

In 1988 kreeg hij een bedrijfsongeval waardoor hij zijn benen beschadigde en moest hij ruim een half jaar revalideren. Nog steeds heeft hij de littekens op zijn linkerbeen. Door fysieke en psychologische gezondheidsproblemen (slaapgebrek, dwanggedachten) sinds die tijd kan hij tot ongeveer 20 uur in de week werken.

“Er is een paar keer onderzoek gedaan omdat ik 40 uur niet meer red. Qua fysiek is dat gewoon te zwaar voor mij. Door het ongeluk heb ik allerlei ongemakken overgehouden. Ik loop ook op speciaal schoeisel, mijn voeten zijn gedeeltelijk doorgezakt. En, dat wordt ook niet beter meer. (...) Ik bleef maar malen. Voor alles voelde ik me te licht. Ik denk: nou stort ik in mekaar. Ik ben een paar keer naar het ziekenhuis geweest, maar er was helemaal niets aan de hand. Dat vonden ze, dat vonden ze allemaal maar raar.”

In de eerste periode na revalidatie kon hij nog goed met de werkgever overweg. In onderling overleg met zijn chef zou hij, gezien zijn fysieke problemen, niet meer in het magazijn maar op de afdeling administratie komen te werken en daar heeft hij het nog een tijd lang volgehouden. De spanningen liepen in de loop van tijd op de werkvloer echter op tussen hem en zijn collega's. Sommige collega's en een enkele leidinggevende lieten duidelijk merken dat hij voor hen meer een last dan een meerwaarde voor het bedrijf was. Dit resulteerde uiteindelijk in een conflict met zijn direct leidinggevende in 2003 en snel daarna is hij ontslagen en in de uitkering ingestroomd.

De omslag? Lekker op het fietsje...

Na een tijd werk gezocht te hebben dat passend was in zijn situatie kwam hij op het spoor van zijn huidige beroep:

“Mijn zus werkte toen bij ook bij die andere post bij Sandd, dus zegt ze: probeer dat. Ook voor weinig uurtjes, dat is niet anders...Oké, nou doen. Ik had het daar hartstikke naar mijn zin. Gewoon buiten, de post kwamen ze niet brengen en ik ging het zelf sorteren. En dat ging een tijd goed.”

Sinds 2008 werkt Rien voor ongeveer 12 uur in de week (hoewel dit nog wel eens wisselt door het overnemen van wijken voor zieke collega's etc.) in de postbezorging: eerst bij Sandd en nu bij PostNL. Dit is voor hem doorgaans niet genoeg om van rond te komen. Bovendien is hij een paar keer ten val gekomen tijdens de postbezorging, dus naar eigen zeggen moet hij ook rustig aan blijven doen.

Veerkracht: coping.

Op sociaal gebied is het netwerk van Rien in de loop der jaren geslonken naar een kleine groep contacten, waar hij wel intensief mee omgaat. Hij heeft geen contact meer met een deel van de familie na onenigheid met zijn jongere broer over geldzaken, maar met zijn jongere zus en nichtje is het contact nog goed. Hij noemt zijn nicht zijn oogappeltje, al van jongs af aan en sinds kort heeft zij ook zelf een kind gekregen. Uiteraard heeft hij voor de geboorte al geregeld dat het nieuwe kind lid zou worden van de Jonge Kameraadjes, want de clubliefde voor Feijenoord wil hij meegeven aan de jongste telg van de familie. Vroeger, toen de familiebanden nog beter waren, hadden vele familieleden seizoenskaarten achter het doel en gingen ze vaak naar wedstrijden toe, maar dat is voorbij sinds de ruzie tussen de broers. Verder heeft hij goed contact met een veteranen-elftal van zijn oude amateur-voetbalvereniging waar hij vroeger veel vrijwilligerswerk deed (vlaggen etc.), maar nu niet meer. Hij gaat alleen nog met ze mee op weekend, één keer per jaar. Ook heeft hij een goede vriend in de buurt wonen waar hij iedere week blijft eten en kent hij de mensen in het portiek van zijn koopwoning, hoewel hij er nu zelf het langst woont en merkt dat er steeds meer niet-Nederlands sprekende burens zijn. Hierin heeft hij geluk gehad, naar eigen zeggen, omdat hij vlak voor zijn ontslag (rond 2003) zijn huis met een kleine hypotheek kon kopen.

“Wat ik aan hypotheek betaal, ik heb een gunstige, daar kan ik hier in Rotterdam niet eens een kamer voor huren. Dan blijf ik zitten waar ik zit. Er is geen andere keus. Ik betaal voor een hypotheek bij elkaar 350 euro, dat is een lachertje. (...) Het zijn oude huizen hier, maar waarom zou ik weggaan? Het is wel oudbouw. Misschien gaan ze het ooit slopen, maar ik ga niet weg hier.”

Het liefst zou Rien in de toekomst nog iets meer in de postbezorging doen om net rond te kunnen komen (hoewel die uren er niet zijn), maar hij wil vooral met beperkte uren een buitenberoep zonder baas en verder met rust gelaten worden. *Ik heb het echt weer hartstikke naar mijn zin. Ik ben graag buiten, ik fiets veel. En het fietsen gaat me goed af. Ik zou best meer kunnen. Maar ik heb in oktober corona gehad, voor de eerste keer en in december heb ik, niet door mijn eigen schuld, een val gemaakt. Dat is me ook niet goed gekomen.*

Hij wordt vanuit de afdeling Mens en Arbeidsontwikkeling van de gemeente Rotterdam door een werkcoach begeleid bij het zoeken naar (ander of aanvullend) werk, maar hierover is hij minder te spreken: te dwingend en soms teveel gericht op computerwerk (waar hij niet goed mee is), terwijl hij in de postbezorging zo lekker buiten is.

“De laatste jaren ben ik heel erg gepusht en daar kan ik heel slecht tegen. Je moet mij niet pushen, daar houd ik niet van. Ze moesten en zouden mij aan het werk helpen. (...) Dat zie ik al bij PostNL, daar heb ik vroeger ook gewerkt. Daar zag je echt grote contracten, maar dat is gewoon niet meer. En er zal heus wel werk zijn, dat zeggen ze ook altijd. Nou, als jullie zo nodig weten of er werk voor mij is, kom dan maar. Ik moet nu minimaal 10 jaar, nog. Ik zie het nut niet om nu nog op mijn leeftijd om te gaan scholen, voor wat? Ik zou niet eens weten wat.”

4. Hulpbronnen van werkzoekenden

In dit hoofdstuk worden de hulpbronnen van werkzoekenden beschreven. Achtereenvolgens gaat het om sociale, culturele, economische, persoonlijke en professionele hulpbronnen. Per hulpbron wordt aangegeven in hoeverre werkzoekenden daarover kunnen beschikken, hoe de hulpbron zich gedurende het bijstandsbestaan heeft ontwikkeld en wat de relatie is met de (ontwikkeling en typering van) veerkracht van de werkzoekenden. Het hoofdstuk sluit af met een paragraaf over de cumulatie van verschillende hulpbronnen en de relatie met veerkracht.

4.1. Sociale hulpbronnen

In deze paragraaf worden de sociale hulpbronnen van de bijstandsontvangers beschreven, de variatie en ontwikkeling daarvan, alsmede de relatie met de veerkracht van betrokkenen. Met sociale hulpbronnen bedoelen we de (mogelijke) steun die betrokkenen kunnen krijgen van personen uit hun sociale netwerk van familieleden, burens, vrienden, e.d.

Een recente studie waarin bijstandsontvangers werden vergeleken met niet-bijstandsontvangers (Van Echtelt et al. 2023) leert dat personen met een bijstandsuitkering gemiddeld minder sterke sociale hulpbronnen hebben dan niet-bijstandsontvangers. Bijna 40% van de bijstandsontvangers rapporteert weinig contacten te hebben met familie, vrienden of burens. Ze zijn minder vaak tevreden over hun sociale contacten en ervaren veel vaker sociale (bijna 30%) en emotionele (15%) eenzaamheid dan niet bijstandsontvangers. Het aandeel sterk eenzamen is ook hoger (20%).

Dit tekent de gemiddeld kwetsbare positie van mensen met een bijstandsuitkering. Tegelijkertijd geeft dit weinig inzicht in de verschillende verschijningsvormen van de sociale hulpbronnen binnen deze groep en in de betekenis van deze hulpbronnen, of de afwezigheid ervan, voor betrokkenen. In de volgende paragraaf gaan we hier dieper op in.

4.1.1. Vormen van sociale hulpbronnen

De netwerken van onze respondenten variëren in aanzienlijke mate naar aard en omvang. Enkele respondenten hebben nauwelijks contacten die bovendien weinig intensief zijn. Anderen blijken enkele goede en relevante contacten te hebben binnen de familie of als vriend. Daarnaast zijn er ook respondenten die redelijk uitgebreid netwerk blijken te hebben of juist aan het ontwikkelen zijn.

De meeste respondenten hebben geen partnerrelatie: ze zijn alleenwonend, thuiswonend of alleenstaand met kinderen. Eén respondente heeft partner met wie ze niet samenwoont. Een respondent woont samen met zijn echtgenote en kinderen. Deze twee respondenten vinden veel steun bij hun partner.

De respondenten met een beperkt en weinig ondersteunend netwerk hebben in meerdere of mindere mate ook problemen met hun mentale gezondheid, waar in de paragraaf over persoonlijke

hulpbronnen zal worden gerapporteerd. Hier wordt echter de relatie tussen mentale gezondheid en netwerk bij de respondenten geschetst. Een man van middelbare leeftijd heeft zijn hele leven weinig stabiele relaties kunnen opbouwen, voelt zich volledig op zichzelf teruggeworpen en is ook achterdochtig tegenover anderen. Twee jongere vrouwen zijn met psychische problemen gediagnosticeerd. Eén van hen heeft door migratie haar contacten deels verloren en bleek ook onvermogen om in Nederland een nieuw netwerk op te bouwen.

“Het is niet dat ik echt een grote vriendenkring heb of zo. Nu heb ik wat betere relaties weer. Gaat weer beter nu. Ik heb sommige banden weer gebeld, kijken hoe het gaat en zo, interesse tonen. Die eerste telefoongesprekken waren echt moeilijk. Het was echt zwaar, maar ik heb het met behulp van mijn behandelaar gedaan.” (R5)

Rosaly (zie ook paragraaf 3.2) mijdt contacten met leeftijdsgenoten zoveel mogelijk omdat ze zich, in vergelijking met hen, mislukt voelt en daarmee niet steeds wil worden geconfronteerd.

Ik durfde geen nieuwe vrienden te maken. En mijn vrienden die waren er wel voor me, maar zelf kon ik niet mezelf uiten bij hen. Dus het ligt niet aan hen of aan de mensen om mij heen. Maar meer aan mezelf, dat ik ja, het gevoel had dat ik waardeloos ben of dat ik een zielepoot ben als ik dingen zeg waar ik mee zit. Ik probeerde het altijd voor mezelf te houden om sterk te zijn of zo, ja.

Het is niet zo dat deze respondenten volstrekt geïsoleerd zijn. Op de achtergrond zijn er wel familieleden waar ze zo nu en dan hun verhaal kwijt kunnen en emotionele steun krijgen. Maar relevante ondersteuning wordt doorgaans meer van professionals gekregen dan uit het informele netwerk.

Andere respondenten rapporteren dat ze één of enkele belangrijke contacten binnen hun netwerk hebben die een grote rol in leven spelen. Dat kunnen familieleden zijn, maar ook goede vrienden die hun situatie goed kennen. Soms zijn deze contacten afkomstig uit een georganiseerd netwerk zoals een kerkgemeenschap of een ontmoetingslocatie voor vluchtelingen. De steun die ze krijgen uit hun netwerk kan divers zijn: emotionele steun, advies en informatie en materiële steun in de vorm van geld (giften of leningen), voedsel en spullen of hulp bij het leggen van contacten met professionele ondersteuners, bijv. om een uitkering aan te vragen. Eén respondent heeft een goede band met zijn zus die hem in het verleden rechtstreeks bij een werkgever heeft geïntroduceerd en hem ook, vergeefs, gestimuleerd heeft om een administratieve cursus te volgen om zijn arbeidskansen te verbeteren.

4.1.2. Ontwikkeling

Doorgaans is het sociaal netwerk van de respondenten, groter of kleiner, steunend of minder steunend, tamelijk stabiel gedurende het bijstandsbestaan. Er is beperkte fluctuatie van het netwerk, maar de steunende relaties blijven veelal stabiel.

Meer ontplooiing van het netwerk zien we bij de jongere respondenten. Bijvoorbeeld bij twee jonge vluchtelingen die nog niet zolang in Nederland zijn en actief bezig zijn om hun netwerk te ontwikkelen.

Toen ik in Nederland kwam, was ik erg eenzaam. Ik had geen vrienden en kon geen contact maken met mensen. Nu ben ik heel actief. Mijn Nederlands wordt beter en ik heb heel veel vrienden in Nederland. In het begin was ik altijd thuis. Daarom had ik toen geen vrienden. Wat moet ik doen? Niets. (R8)

Twee andere jongere respondenten zouden hun netwerk wel meer willen vergroten of frequenter contact hebben, maar zien daar door hun psychische beperkingen op dit moment nog beperkte mogelijkheden voor. Hun behandelaars steunen hen in hun pogingen om contacten te herstellen of nieuwe contacten aan te gaan.

Eén jongere heeft een bijzondere geschiedenis in een crimineel netwerk en heeft daar juist mee gebroken, met hulp van haar partner die verreweg haar belangrijkste steun en toeverlaat is. Ze is ook bezig met werken aan het herstel van familierelaties, maar dat loopt heel langzaam. Ze heeft een deel van haar netwerk dus bewust afgestoten teneinde een nieuw leven te kunnen opbouwen.

4.1.3. Sociale hulpbronnen en veerkracht

Aan het slot van deze paragraaf stellen we ons de vraag in hoeverre de sociale netwerken als hulpbron functioneren die bijdragen aan de veerkracht van een individu.

We hebben gezien dat voor degenen die een steunend netwerk hebben, dat een belangrijke rol heeft gespeeld op momenten van tegenslag. In enkele gevallen is vanuit het netwerk geld gegeven of geleend om een huisuitzetting te voorkomen, of daarna nieuwe huisvesting te vinden – en te voorkomen dat het gezin in de Maatschappelijk Opvang belandde. In andere gevallen gaat het om het bijstaan met de financiële administratie en om het vinden van (parttime) werk naast de uitkering. Ook zien we dat vrienden of familieleden helpen om de weg naar professionele hulp of instanties te vinden.

Vanuit dit oogpunt kunnen sociale relaties op belangrijke momenten in de levensloop op verschillende manieren een bijdrage leveren aan herstel van tegenslag, aan veerkracht. Maar er zijn ook *grenzen* aan wat netwerken kunnen betekenen.

Uiteraard geldt dit voor respondenten die zeer beperkte en weinig intensieve contacten hebben. Hun relatieve isolement doet hen op zichzelf terugwerpen of op professionele hulp. Het weer opbouwen van een netwerk kost moeite en vergt een langetermijnperspectief. Eén van de respondenten (R4), al wat ouder en cynischer, heeft er weinig fiducia in en zoekt dat ook niet meer.

Daarnaast is ook gebleken dat respondenten niet altijd of langdurig een beroep op familieleden of vrienden willen doen. Ze willen hun netwerk niet langdurig 'belasten' met hun problemen en behoeften aan hulp.

“Ja, je praat er ook niet gemakkelijk over. Dat is ook een stuk schaamte, zit er ook wel tussen. En ik wil mensen ook niet lastigvallen want de situatie blijft maar voortduren, blijft maar voortduren. Kijk, in het

begin vraag je je familie wel wat. Of ik kon bijvoorbeeld niet aan mensen vragen kan je mij 10 euro lenen omdat ik weet dat ik dat niet kan terugbetalen. Dus dan vraag ik daar ook niet om. In het begin vraag je wel aan je familie van oh, de kinderen moeten naar school, er is geen brood, dan vraag je bijvoorbeeld 5 euro voor brood. Maar hoelang kan je dat doen? Dat gaat ook maar eventjes. Op een gegeven moment heb je zoiets van nee, je valt niemand meer lastig met je problemen. Je probeert het zelf op te lossen. (R3)

Tot slot is gebleken dat sociale relaties soms juist ook een belemmering kunnen zijn om je situatie te verbeteren of herstellen. Hiervoor beschreven we dat een respondente (R6) heeft gebroken met haar criminele netwerk om een 'normaal' leven te kunnen gaan leiden – met serieuze gevolgen want ze heeft voor haar veiligheid moeten verhuizen en is nog steeds alert als ze de straat op gaat.

Andere situaties laten zien dat ook relaties met ouders belemmerend kunnen zijn. Omdat zijn ouders een uitkering hebben, verbiedt zijn vader de thuiswonende zoon om werk te aanvaarden omdat het mogelijk zijn huurtoeslag kost. Deze respondent richt zich daarom nu eerst op een opleiding en op termijn zelfstandige huisvesting zodat hij wel de vrijheid heeft om werk te vinden. Ook Rosaly, die nu nog thuiswoont, voelt zich gehinderd door haar ouder bij het onderhouden van contacten. Het vinden van een eigen woning heeft nu de hoogste prioriteit om te kunnen ontsnappen aan deze beladen en beperkende relatie.

Kortom, we zien dat sociale relaties op verschillende manieren een belangrijke ondersteunende functie kunnen hebben op momenten van tegenslag. Tegelijkertijd hebben we gezien dat sommige relaties daarbij ook belemmerend kunnen werken. Bovendien zijn respondenten ook geneigd om de informele afhankelijkheden in de tijd te begrenzen vanwege schaamte of omdat ze het netwerk niet willen belasten.

Zijn er verschillen waar te nemen in sociale hulpbronnen tussen mensen wier veerkracht we als 'coping' bestempeld hebben (gericht op stabilisatie, weinig controle, korte termijngericht) dan als 'adaptatie' (leereffecten, gericht op verbetering, meer controle, lange termijn)? In grote lijnen zijn die verschillen waar te nemen en zijn deze hierboven omschreven. De respondenten die in een relatief isolement verkeren vertonen eerder 'coping' dan 'adaptatie', terwijl respondenten met adaptieve veerkracht over meer, langduriger en meer steunende relaties rapporteren.

4.2. Culturele hulpbronnen

Culturele hulpbronnen hebben betrekking op kennis en vaardigheden die van pas komen om de weg te vinden in de samenleving of bepaalde aspiraties te verwezenlijken. In de meest tastbare vorm kan het opleidingsniveau van de respondenten als een vorm van deze hulpbron worden gezien, in navolging van het rapport van SCP (Vrooman et al., 2023), hoewel deze hulpbron in veel studies ook onder de economische hulpbronnen wordt geschaard. Ook andere vormen van culturele hulpbronnen als taalvaardigheid, digitale vaardigheden en kennis hebben van organisaties en instituties in de samenleving en vaardigheden bezitten en inzetten om er toegang toe te krijgen maken in dit onderzoek onderdeel uit van de categorie culturele hulpbronnen. Niet op al deze

facetten hebben we van elke respondent voldoende informatie, zodat we ons in deze paragraaf vooral de focus leggen op de opleidingsachtergrond van de werkzoekenden.

4.2.1. Vormen van culturele hulpbronnen

Het aandeel respondenten in onze onderzoeksgroep zonder startkwalificatie (een afgeronde opleiding van MBO-2 niveau of hoger) is ongeveer de helft. Het betreft enerzijds jongeren die vanwege migratie of psychosociale problematiek hun opleidingstraject hebben moeten onderbreken. Soms gaat het ook om oudere respondenten die in hun jeugd niet hebben doorgeleerd en later ook geen of nog in beperkte mate (bij)scholing hebben gekregen.

De respondenten met een startkwalificatie blijken diverse opleidingsachtergronden te hebben. Verscheidene respondenten hebben één of meer beroepsopleidingen op Mbo-niveau afgerond, een respondente heeft een Vwo-diploma en een respondent heeft in zijn land van herkomst een universitaire opleiding afgerond – in Nederland gewaardeerd als Hbo-niveau.

De beheersing van de Nederlandse taal is vooral voor de drie statushouders uit de caseload een issue. Ze hebben allen taalcursussen gevolgd, soms in het kader van een bredere scholing bij de Internationale Schakelklas. De twee jongere statushouders verwachten de taalbeheersing verder te verbeteren tijdens de beroepsopleidingen die zij op korte termijn zullen gaan starten. Een oudere statushouder heeft bewust al enkele jaren veel vrijwilligerswerk uitgevoerd om in de praktijk het Nederlands te kunnen oefenen. Hij hecht hier veel belang aan, ook omdat hij onzeker is over zijn niveau met het oog op het kunnen verwerven van een betaalde baan.

Voor de respondenten met een migratieachtergrond geldt bovendien dat ze zich meer hebben moeten inspannen om inzicht te krijgen in organisaties en instituties in de Nederlandse samenleving. Doorgaans leunen ze daarbij wat meer dan andere respondenten op professionele sleutelpersonen of op informatie en hulp uit hun sociale netwerk. Dat geldt in zekere zin ook voor de jongere respondenten die nog beperkt kennis hebben van rechten en mogelijkheden om hulp te krijgen. In paragraaf 3.5 (professionele hulpbronnen) zal hier dieper op ingegaan worden.

Enkele respondenten hebben juist veel kennis van 'de sociale kaart' van ondersteunende organisaties en hulpverlening en goed in staat zijn om toegang te krijgen tot verschillende professionele hulpbronnen. Deels hebben deze respondenten een opleidingsachtergrond die hen veel 'maatschappelijke' kennis heeft opgeleverd (social work) of ze hebben, betaald of onbetaald, ervaring in werk dat hen in het verleden met veel (welzijns-)organisaties in contact heeft gebracht. Deze kennis helpt hen nu om de weg te vinden naar hulp en te begrijpen hoe organisaties werken.

Tot slot zien we dat de oriëntatie van respondenten om meer kennis en vaardigheden op te doen varieert. Een deel van de respondenten, vaak wat jonger, is gericht op verdere scholing en ontwikkeling. Anderen zijn directer gericht op arbeidsparticipatie. Dat wil niet zeggen dat scholing niet binnen hun strategie past. Maar het betreft vaak kortdurende (bij)scholing die in functie staat van vergroting van specifieke mogelijkheden op de arbeidsmarkt op korte termijn.

4.2.2. Ontwikkeling

Bijna alle respondenten hebben gedurende hun bijstandsbestaan langer of korter durende scholingstrajecten gevolgd met het oog op een betere uitgangspositie op de arbeidsmarkt of in het kader van hun inburgeringstraject. Twee van de elf respondenten hebben geen scholing gevolgd. Ze hebben te kampen (gehad) met ernstige psychische problemen – de behandeling daarvan had prioriteit.

De gemeentelijke uitkeringsinstantie blijkt vaak een belangrijke initiërende of ondersteunende rol te spelen bij de scholing die respondenten hebben gehad:

“Ik heb 13 verschillende soorten banen gedaan en nu willen ze me weer aan een baan helpen, omdat ik een baangarantie heb bij de gemeente. In de tussentijd ben ik niet naar school gegaan, maar heb ik wel heel veel certificaten behaald via de gemeente. Dus die heb ik wel allemaal: sportcertificaten, VCA, heftruck. Al die dingen. (...) ik hoop dat ik nu een heftruck kan kopen, een keer. Dus ik ga keihard werken en een eigen heftruck kopen en ZZP'er worden.” (R6)

Daarnaast zien we dat diverse respondenten op eigen initiatief en kosten scholing hebben gevolgd, of dat binnenkort van plan zijn te doen, omdat ze daarmee hun kansen willen vergroten. In enkele gevallen ligt de scholing in lijn met het zoekgedrag en draagt het in de ogen van betrokkenen bij tot vinden van het beroep naar hun wensen. Een enkele respondent geeft aan dat het een vergeefse investering was:

“Ik heb nog, zelf bekostigd, een cursus administratie gedaan. Daar heb ik mijn diploma voor gehaald, toen dacht ik: dan heb ik meer kans. Dat was 2010, 2011(...) Ik denk, dat ga ik ook doen, via Scheidegger. En ze hadden een baangarantie gegeven. Dat heeft 1,5 jaar geduurd en het examen haalde ik gewoon. Baangarantie. Ik ging ergens naartoe en het werd voor mijn voeten gegooid: we zoeken mensen met ervaring. Hier zakt mijn broek van af. Ik was toen echt boos. (...) Dan heb je die opleiding gedaan en dan zit je al tegen de 50 aan, dat is al een stuk moeilijker. Je bent ook te duur. En dan komen zij hun beloftes niet na. Vond ik jammer.” (Rien)

Verdere ontwikkeling van kennis en vaardigheden met het oog op arbeidsparticipatie is voor een deel van de respondenten op het moment van dataverzameling een concrete volgende stap. Twee jonge statushouders gaan na de Internationale Schakelklas op korte termijn een beroepsopleiding op MBO-niveau volgen. Ze zullen uitstromen uit de uitkering en studiefinanciering krijgen. Twee respondenten die half in de veertig zijn hebben een concreet aanbod om een traject te gaan volgen van betaald werk in combinatie met een beroepsopleiding dat binnen afzienbare termijn tot (gedeeltelijke) uitstroom uit de uitkering zal leiden.

4.2.3. Culturele hulpbronnen en veerkracht

Bij de verschillende respondenten is de aan- of afwezigheid van culturele hulpbronnen (scholing, taalvaardigheid, kennis van de Nederlandse samenleving) niet gemakkelijk te koppelen aan het type veerkracht (coping of adaptatie). Het samenvattende schema in paragraaf 4.6 laat zelfs zien dat

sommige respondenten met een goede opleiding (startkwalificatie) 'coping-veerkrachtig' zijn, terwijl respondenten zonder startkwalificatie juist vaker tot de adaptief-veerkrachtigen behoren. Ook zien we bij beide typen respondenten dat de meeste respondenten scholings- of trainingstrajecten volgen of hebben gevolgd, bijvoorbeeld via het aanbod of bemiddeling van de gemeente, ongeacht het type veerkracht. Daarnaast is de oriëntatie op ontwikkeling of scholing, of het ontbreken ervan bij beide typen veerkrachtigen gelijk verdeeld.

Een mogelijke verklaring voor het ogenschijnlijke gebrek aan verband of mechanisme tussen culturele hulpbronnen en ontwikkeling van type veerkracht in onze onderzoeksgroep is dat we zien dat andere factoren meespelen, hulpbronnen of belemmeringen, die van grotere invloed zijn op (de ontwikkeling van) het type veerkracht van werkzoekenden. Wellicht speelt hier ook nog mee dat personen met een lager opleidingsniveau of zonder startkwalificatie al eerder in het leven hebben leren omgaan met tegenslagen en/of meer gewend zijn om zich volledig te moeten inzetten bij het overkomen van obstakels in verschillende levenssferen, hoewel deze eerdere levenservaringen niet in dit onderzoek zijn meegenomen.

Tenslotte is nog een verschil op te merken tussen de twee groepen veerkrachtigen als het gaat om bijscholing en de beleving hiervan door de respondenten. Hoewel bijscholing lang niet altijd geïnterpreteerd wordt als een nuttige of belangrijke ontwikkeling naar een betere arbeidspositie, kan wel gesteld worden dat verschillende coping-veerkrachtigen aangeven dat de bijscholing vooral heeft geleid tot teleurstelling en scepsis over toenemende arbeidskansen na aanvankelijke hoop, terwijl adaptief-veerkrachtigen de bijscholing vaker interpreteren als nieuwe kans voor persoonlijke groei en mogelijkheden op de arbeidsmarkt. Twee voorbeelden van minder positieve belevingen omtrent bijscholing zijn van Rien en respondent R4:

"De gemeente ging het betalen, dus ik dacht: prima, ik wil het wel doen. Toen ging ik weer de schoolbanken en dan denk je dat het best moeilijk zal zijn. Vier dagen achter elkaar moest ik naar Heijplaat. Dat haalde ik. Weer een certificaat; hij loopt dit jaar af, na 10 jaar. Als de gemeente komt, wil ik hem best verlengen. Maar ik zie het nut er niet meer van in. Het heeft geleid tot niks. Ik heb maar een VCA basis." (Rien)

"Respondent heeft een opleiding gevolgd bij KAD (kennis en adviescentrum dierplagen), betaald door de gemeente (zo'n 3000 euro) over het bedrijf waar hij zou gaan werken mbt ongediertebestrijding maar waar hij is afgewezen: "Ik hoef daar niet meer te werken. Ik ben alleen op de wereld. Ik moet voor mezelf zeggen dit wel, dit niet. Ik ben een mens, je gaat me niet vernederen, je gaat me niet voor de gek houden. Als ik dat soort dingen al zie, klaar." (R4)

Daarentegen zien we bij meerdere respondenten met een adaptieve veerkracht een positievere interpretatie van en houding tegenover de gevolgde of nog te volgen bijscholing die vanuit de gemeente is aangeboden of gefinancierd.

“En toen gaf ze mij een opleiding voor het leren wie je bent en dan moest je ook CV leren maken en dat soort dingen. Maar dat kon ik ook al allemaal. Het is gewoon een opleiding die ik deed als tegenprestatie voor je bijstandsuitkering. Vanuit de gemeente georganiseerd. En dat heb ik gewoon vier jaar lang gedaan. En ik heb iedere keer elk certificaat behaald.” (R6)

4.3. Economische hulpbronnen

Deze paragraaf zal ingaan op de hulpbronnen die economisch van aard zijn. Economische hulpbronnen zijn in dit onderzoek gedefinieerd als het al dan niet beschikbaar zijn van financiële en materiële middelen of, als keerzijde, de aanwezigheid van (problematische) schulden. Een algemene aanname is dat mensen in de bijstand het niet breed hebben en moeite hebben met rondkomen. In een context van de recente forse inflatie is de vraag naar de toereikendheid van het sociaal minimum⁶ alleen maar nijpender geworden. Recent raamde de landelijke commissie Sociaal Minimum (2023) dat mensen met een inkomen rond het sociaal minimum, afhankelijk van de huishoudenssamenstelling, ruwweg 100 tot 500 euro per maand tekortkomen om minimaal noodzakelijke uitgaven te kunnen doen. Daarbij wordt uiteraard aangegeven dat de situatie van huishoudens met een sociaal minimum in de praktijk kunnen verschillen van dit rekenkundig model.

Dat zien we ook in onze casussen terug. De situaties wisselen en de ontwikkelingen die huishoudens op financieel vlak hebben doorgemaakt eveneens. Er zijn bijvoorbeeld verschillen in de mate van verschuldiging en de ondersteuning die hier omheen geboden wordt aan de bijstandsgerechtigden. Ook kan er sprake zijn van alternatieve, aanvullende inkomsten zoals leningen, giften, compensatie voor vrijwilligerswerk (vaak eenmalig of ad-hoc) of structureler en langduriger, studiebeurzen of inkomsten uit tijdelijk parttime werk op contractbasis, hoewel sommige inkomsten formeel gecompenseerd worden met de hoogte van de uitkering.

4.3.1. Vormen van economische hulpbronnen

Uitkering

Allereerst vormt de uitkering zelf een karige, maar voor een significant aantal respondenten zoals zelf aangegeven, een belangrijke bron van inkomsten om van rond te komen. Respondente Rosaly zegt hier het volgende over:

“Het is waarom ik in de uitkering ben. Als ik luxe wil leven dan zou ik moeten werken of dan zou ik het moeten verdienen. Dus ik vind dat ik niet kan klagen in dat geval. Het is wat het is. Ik ben al blij dat ik een steuntje in de rug krijg. In andere landen is het anders.” (Rosaly)

---

⁶ Het sociaal minimum is het niveau van de Participatiewet-uitkering – met gedifferentieerde normen naar huishoudenssamenstelling.

Op het gebied van rondkomen en het leven met als primaire inkomstenbron de uitkering geven verschillende respondenten aan dat het met de nodige aanpassingen in uitgaven en leefstijl mogelijk is, hoewel de hogere prijzen door de recente inflatie voor sommigen wel moeilijkheden geven. Vaak speelt er dan ook nog problematiek omtrent de kostendelersnorm mee, omdat er in hetzelfde huishouden nog andere mensen (volwassen kinderen, ouders, andere familie of vrienden) zijn die er voor zorgen dat de geïnterviewden een zekere angst hebben om iets te doen waardoor zij of anderen in het huishouden gekort worden op hun uitkering. Respondent 6 zegt hierover:

“Mijn vriend woont niet bij mij. Ik heb wel een vriend, die woont bij mij en die help ik, omdat hij ik weet niet hoe lang geen adres kon regelen, maar hij werkt al super lang in de bouw en hij kon zijn inkomenszaken helemaal niet aanvragen, omdat hij geen adres heeft. Dus daar komt hij allemaal niet bij. Maar nu heeft hij het aan mij gevraagd, en ik heb een uitkering. Dus ik heb al hele grote gevolgen gehad, want én mijn huurtoeslag is weg... Hij werkt keihard. Hij heeft gewoon inkomen. Dan gaat bij mij... en mijn uitkering is bijna gehalveerd. Maar ik moet gewoon mijn huur gaan betalen en dat soort dingen. Hoe moet ik dat doen? Ik mag geen geld op mijn rekening ontvangen.” (R6)

Voor Amina is de kostendelersnorm en de dreiging van zijn schoonvader waar hij bij inwoont dat hij absoluut niet gekort wil worden op zijn uitkering een belangrijke oorzaak om momenteel nog niet op zoek te gaan naar betaald werk, hoewel hij dit zelf wel zou willen. Rien heeft een kleine betaalde parttimebaan als postbezorger, gemiddeld ongeveer twaalf uur in de week, waarbij zijn inkomsten verder worden aangevuld middels de uitkering (zie paragraaf 4.3).

Woonruimte

Het zoeken naar geschikte, zelfstandige woonruimte is op het gebied van materiële zaken, een terugkerend thema bij meerdere respondenten, vaak in samenhang genoemd met het thema inkomsten en behoud van uitkering voor andere gezinsleden of inwonende huisgenoten. Voor sommige geïnterviewden geldt zelfs dat de zoektocht naar geschikte woonruimte als belangrijker en acuter wordt gezien dan de zoektocht naar betaald werk. Een andere oorzaak voor een andere prioritering kan zijn dat gezinsleden een negatieve invloed vormen op de ontwikkeling en veerkracht van de respondent, zoals we eerder bijvoorbeeld bij Rosaly zagen. Zelf geeft ze aan om ook te streven naar een eigen woonruimte (gebrek aan een economische hulpbron) en dit is voor haar momenteel een meer dringende volgende stap dan betaald werk.

Schulden

Het thema schulden en schuldhulp is al eerder genoemd en bij een groot deel van de geïnterviewde personen heeft schuldenproblematiek een grote rol gespeeld in de periode waarin zij in de Participatiewet-uitkering zitten of spelen de schulden in de huidige situatie nog steeds een grote rol.

“Toen kreeg ik 500 en nog wat en mijn huur was dat alleen al. Dus binnen no time had ik torenhoge schulden, torenhoog (10.000 euro of daaromtrent- TW). Toen ben ik zelfs naar de Kredietbank gegaan

en vandaar is het nog erger naar beneden gegaan. Ik heb hulp ingeroepen van de Kredietbank en toen ben ik doorverwezen naar Dock (een welzijnsorganisatie – TW).” (R3)

Respondente Rosaly geeft aan dat ze in een situatie zit waar haar schulden bijna zijn afbetaald met behulp van de schuldsanering via de Kredietbank waarbij ze leefgeld krijgt en onder bewind staat. Ze kijkt vooruit naar de tijd dat ze schuldenvrij is, maar is nog onzeker wanneer dit precies zal gaan gebeuren:

“Noem het toeval, maar een vriendin van mijn dochter ging stage lopen bij een bewindvoerderskantoor. Die heeft toen gezegd, tante kom daar naartoe, want daar kunnen ze je helpen, dat dacht ze. Ben ik naartoe gegaan en die hebben mij aangeraden om in bewindvoering te gaan. Heb ik ook gedaan. Bleek dat ze oplichters waren. Begon al gelijk bij de rechtbank, kwamen ze niet opdagen. Toen zei de rechter maakt niks uit want het gaat om u en dan bent u na 3 jaar van dit (schulden) af. Ik zit nog steeds in bewind he, 7 jaar later.” (Rosaly)

Verschillende respondenten geven aan dat er af en toe ook financiële steun is van vrienden en/of familie. Hierin zit deels overlap met de sociale hulpbronnen die in paragraaf 4.1 zijn behandeld. Hier volstaat het om te vermelden dat deze vorm van steun regelmatig terug te zien is. Echter zijn er ook casussen waarbij het netwerk zwak is en personen sterker op zichzelf of formele/professionele ondersteuning zoals van de Voedsel- of Kredietbank of fondsen aangewezen zijn om economische of materiële hulpmiddelen te verwerven.

4.3.2. Ontwikkeling

Op het moment van instroom in de uitkering hadden meerdere respondenten, hoewel in beperkte mate, wel enige financiële middelen of bezit. Zo heeft respondent Rien een goedkoop appartement in Rotterdam Zuid weten te bemachtigen rond 2005. Naar eigen zeggen heeft hij toen geluk gehad omdat hij tot de dag van vandaag met een kleine hypotheek lage vaste woonlasten heeft (zie portret paragraaf 3.3.)

Een andere respondente (R3) had bij de instroom in de uitkering een grote afhankelijkheidsrelatie met haar toenmalige partner. Zelf gaf ze aan dat hij alles voor haar verzorgde in de periode dat ze nog bij elkaar waren en zij nog niet in de uitkering ingestroomd was. Na het uiteenvallen van de relatie is ze ingestroomd in de uitkering om langzaam maar zeker te wennen aan deze nieuwe situatie en zich aan te passen aan het feit dat ze financieel competent moest worden, wat niet zonder de nodige problemen lukte.

Respondente R6 geeft aan dat het wachten op een uitkering bij haar instroom (mede) oorzaak was van oplopende schuldenproblematiek, maar tegelijkertijd geeft ze aan dat er ook andere oorzaken waren voor haar schulden, die ook al op waren gebouwd voor haar instroom in de uitkering:

“Ik had hele hoge schulden, ik. (...) Mijn broer zat vast, dus ik ging altijd bij hem op bezoek maar ik had nooit een kaartje. En ik was al uit huis. Geen uitkering, je moet naar je werk. Ik ging gewoon naar mijn werk want ik had ook geld nodig, veel verschillende dingen. Met openbaar vervoer. Erg he? Ik zou het

nu nooit doen. Het was gewoon nood, denk ik. Maar ook een telefoon die ik opeens niet kon betalen. Ik had huur van 1250 euro en ik was 18.” (R6)

Zoals al eerder is aangegeven, is een belangrijk terugkerend onderdeel bij een groter deel van de geïnterviewde mensen in de uitkering de verhouding tot schulden en vaak ook de schuldhelpverlening en –sanering via de Kredietbank of andere maatschappelijke welzijnsorganisaties. Afhankelijkheid van bewindvoering, onzekerheid over het proces en de begeleiding vanuit de schuldsanering, het leven van een minimum budget aan leefgeld per maand zijn negatieve punten die worden genoemd in verband met dit traject. De verbinding tussen economische hulpbronnen of belemmeringen en professionele hulp (onderwerp van paragraaf 4.5) komt evident naar voren in verschillende casussen.

Verschuillende respondenten geven aan dat er een positief effect is nadat ze uiteindelijk na meerdere jaren succesvol een saneringstraject hebben doorlopen. Dit effect is tweeledig: enerzijds omdat ze dan schuldenvrij zijn, meer autonomie hebben in hun financiële situatie (geen bewindvoerder die een veto kan uitspreken over bepaalde plannen voor financiële uitgaven) en maandelijks meer te besteden hebben dan het vastgestelde leefgeld ten tijde van het traject. Bovendien wordt het door sommige respondenten ervaren als een aanzienlijke prestatie en ‘succeservaring’ om over een langere tijd met een zeer laag inkomen rond te kunnen komen om uiteindelijk het saneringstraject te volbrengen. Hierbij is de samenhang en overlap met het zelfbeeld en het zelfvertrouwen van de uitkeringsgerechtigde, onder persoonlijke hulpbronnen behandeld, duidelijk voor de hand liggend.

4.3.3. Economische hulpbronnen en veerkracht

In deze laatste paragraaf gaan we dieper in op de samenhang tussen de geschetste economische hulpbronnen in de voorgaande paragrafen met de verschuillende typen veerkracht. Hoe draagt deze categorie aan hulpbronnen bij aan de ontwikkeling van veerkracht? En is er een verschil tussen de mate en ontwikkeling van het hebben van deze hulpbronnen onder de verschuillende typen van veerkracht bij de respondenten?

Uit het onderzoek komt naar voren dat het hebben van een inkomen zoals de uitkering, een bron van stabiliteit en zekerheid kan vormen. De keerzijde hiervan is dat de zorgen om het verlies van (een deel van) de uitkering door sancties of als gevolg van het verkrijgen van andere, vaak incidentele inkomsten meerdere malen worden genoemd als belangrijke factoren door verschuillende respondenten. Het hebben van schulden of het schuldenvrij kunnen leven is ook een belangrijke factor die samenhangt met het type veerkracht van de respondenten.

De respondenten die in de categorie van adaptieve veerkracht geplaatst kunnen worden hebben in het algemeen geen problematische schulden en zijn in het verleden vaak onder bewind geweest om een traject bij de Kredietbank te doorlopen voor de kwijtschelding van schulden. Respondenten met een coping-veerkracht zijn vaak nog niet schuldenvrij, resulterend in een verminderd gevoel autonomie. De relatie is echter niet altijd even duidelijk. Enkele respondenten vallen buiten het patroon: ‘copers’ zonder schulden en ‘adapters’ die nog niet schuldenvrij zijn en nog niet geheel uit het traject van schuldsanering zijn gestroomd.

4.4. Persoonlijke hulpbronnen

In deze paragraaf worden de verschillende verschijningsvormen van de persoonlijke hulpbronnen in de cases globaal beschreven, wordt er dieper ingegaan op de ontwikkeling van de hulpbronnen sinds de instroom in de uitkering en wordt tevens de verbinding en relatie met de veerkracht van betrokkenen gelegd.

Met betrekking tot de persoonlijke hulpbronnen bedoelen we in dit onderzoek, deels in aansluiting op Vrooman et al. (SCP, 2023), de fysieke en mentale gezondheid van de respondenten zoals omschreven ten tijde van instroom in de bijstand en de periode van bijstandsafhankelijkheid die daarop volgde. Overigens spreken Vrooman et al. over persoonskapitaal met aspecten als fysieke en mentale gezondheid, zelfvertrouwen of juist een negatief zelfbeeld naast aantrekkelijkheid (SCP, 2023:21, 28). Deze laatste factor, aantrekkelijkheid, hebben we in dit onderzoek niet meegenomen maar de overige factoren wel. Mentale gezondheid omvat in dit onderzoek naast formeel begeleide trajecten in de GGZ en lichtere psychosociale ondersteuning dus ook het zelf gerapporteerde zelfvertrouwen en zelfbeeld met daarnaast ook het gevoel een eigen (persoonlijke) regie en controle op het eigen leven.

4.4.1. Vormen van persoonlijke hulpbronnen

Mentale en fysieke gezondheid

In de elf cases in dit onderzoek komt een veelheid aan verwijzingen terug naar de (ontwikkeling in) fysieke of mentale ongezondheid en, al dan niet in direct verband daarmee, aantasting van het zelfvertrouwen. Bovendien zijn er regelmatig verwijzingen naar een arbeidsverleden dat is beïnvloed door de fysieke of mentale achteruitgang of verbetering van gezondheid. In de huidige situatie is bij een aantal respondenten verbetering te zien in de gezondheid, maar bij een aantal respondenten is de gezondheid juist verslechterd ten opzichte van de situatie ten tijde van de instroom in de uitkering en/of in de afgelopen periode.

Een respondent die de gevolgen van een achteruitgaande gezondheid naar eigen zeggen ondervindt, is R3. Ze heeft twee jaar geleden een zelfmoord van een buurman meegemaakt en is daarna mentaal en fysiek afgetakeld, waarna er enkele maanden geleden ook reuma geconstateerd werd. Haar lichaam begon naar eigen zeggen tegen te sputteren en ze had geen energie meer. Momenteel heeft ze veel last van pijn, ontstekingen en opgezette handen en soms kan ze niet lopen van de pijn. Ze heeft medicatie en merkt helaas dat dit niet goed aanslaat. Een gevolg hiervan is dat ze niet meer kan sporten, hoewel ze dat haar hele leven fanatiek heeft gedaan.

Wat betreft de gevolgen van fysieke ongezondheid is bij respondente R6 op jonge leeftijd diabetes geconstateerd (in paragraaf 4.4.2 is op de ontwikkeling van deze gezondheidsfactor, onder de noemer persoonlijke hulpbronnen, dieper ingegaan). Momenteel wordt er een medisch-technologische oplossing ontwikkeld voor haar bijzondere vorm van diabetes zodat ze beter haar bloedsuikerspiegel kan reguleren en makkelijk kan meten hoe haar bloedwaarden zijn middels een

apparaatje dat ze tegen haar arm kan houden. Wel blijft ze nog steeds rekening houden met haar lichamelijke beperkingen en ongemakken bij haar aspiraties voor de toekomst op het gebied van werken:

"Ik wil die Wajong ook niet. Ik wil toch wel geld kunnen verdienen. Daarom vond ik heftruck toch wel passen bij mij, want ik mag stoppen. Ik mag weg als ik me niet goed voel, want het is de baas van een vriend en hij kent me al zo lang en weet dat ik suikerziekte heb. (...) Als ik dan vier uur per dag kan doen, geloof me. Maar je moet me echt niet vragen dat ik dan zes uur of... Bij vijf uur wordt het al moeilijk. Dus van acht tot twaalf, perfect. Of van twaalf tot vier. Langer dan dat, ik ga er echt niet goed bij zitten." (R6)

Optimistische levenshouding

Bij verschillende respondenten is onder deze hulpbron ook een positieve, optimistische instelling of levenshouding terug te vinden, ook in relatie tot het zoeken naar en vinden van werk in de toekomst of in het zetten van stappen in die richting. Dit is vooral, maar niet uitsluitend terug te zien bij de jongere respondenten in het onderzoek. De twee respondenten R9 en R10 zijn beide jongeren die als vluchteling naar Nederland zijn gekomen uit respectievelijk Syrië en Iran en beide zijn ze momenteel bezig met een opleiding om in de toekomst betaald werk te kunnen vinden, na het doorlopen van de asielprocedure en het volbrengen van de inburgering. Zo zal R9 in augustus beginnen met een opleiding tot Handhaver, om uiteindelijk zijn droom te volbrengen om bij de Politie te gaan werken:

"Ik ben gespannen voor augustus. Ik wil de hele dag naar school. Deze opleiding is voor mij echt belangrijk want het is mijn droom. Ik wil echt focussen op mijn opleiding. Een of twee dagen wil ik gaan werken, geen probleem." (R9)

Ook bij respondenten R6, R7, R8 en R11 overheerst een optimistische houding met in alle gevallen dezelfde verwachting dat er, ondanks recente kleine tegenslagen in het zoeken naar werk, op zeer korte termijn kansen zullen komen om betaald werk te vinden, waarbij de link met regie over de eigen arbeidsmarktkansen door de respondenten vaak expliciet zelf gelegd wordt (R7). Over de zoektocht naar betaald werk zegt ze het volgende:

Ik wil het zeker, want als het de ene niet wordt, dan wordt het de andere. Want ik heb een paar sollicitaties gedaan.(...) Ik blijf positief (...) Omdat ze nu wel heel veel mensen nodig hebben. Dat heb ik gezien op de markt. Ze hebben heel veel mensen nodig. Dus mensen moeten gewoon voor zichzelf opkomen, dat heb ik ook gedaan. Dat kan ik meegeven. Daar ben ik ook beter in geworden. Ik kan nu voor mezelf meer opkomen. (...) Dit jaar moet het gebeuren. Deze maand nog!" (R7)

Er kan gesteld worden dat de persoonlijke hulpbronnen of het gebrek aan deze persoonlijke hulpbron op verschillende manieren naar voren komen bij de respondenten in dit onderzoek. In de volgende paragraaf wordt dieper ingegaan op de verschillende verschijningsvormen van fysieke en mentale gezondheid (hierboven ook al kort benoemd in enkele gevallen), die ook van belang blijken te zijn. In

de ontwikkeling van deze vormen van hulpbronnen of belemmeringen door de tijd zien we duidelijk terug op welke wijze dit invloed heeft.

4.4.2. Ontwikkeling

Ten tijde van de instroom in de bijstand geeft een groot deel van de respondenten aan problemen te hebben gehad met fysieke gezondheid, mentale gezondheid of een combinatie hiervan.

In voorkomende gevallen is een ongeval of een merkbare verslechtering van persoonlijke fysieke gezondheid een directe aanleiding om in het verleden werkloos geraakt te zijn en om al dan niet tijdelijk in de ziektewet te komen. Bij vier respondenten komt dit duidelijk terug in hun verhalen over hun arbeidsverleden en huidige houding ten opzichte van betaald werk. Rien (zie ook paragraaf 3.3), een 56 jarige man, zegt hier, nadat hij vertelde over een bedrijfsongeval in 1988, het volgende over:

“...toen ben ik een half jaar uit de running geweest, helemaal. En twee jaar totaal in revalidatie. Het is een blijvend litteken, daar kom ik nooit meer vanaf. (...) Er is een paar keer onderzoek gedaan omdat ik 40 uur [in de week werken, FS] niet meer red. Qua fysiek is dat gewoon te zwaar voor mij. Door het ongeluk heb ik allerlei ongemakken overgehouden. Ik loop ook op speciaal schoeisel, mijn voeten zijn gedeeltelijk doorgezakt. En, dat wordt ook niet beter meer.” (Rien)

R6 geeft aan dat zij ook al sinds haar jeugd bijbaantjes heeft gehad waarbij ze moeite had om haar niet goed behandelde diabetes te combineren met betaald werk:

“Al toen ik 15 was, bij de Albert Heijn. Toen ben ik uitgevallen omdat ik ziek was. Ik ben 4 weken in het ziekenhuis geweest. (...) Ik ben van mijn zevende tot nu in totaal 289 keer in het ziekenhuis gekomen. Iedere keer ging het fout en mijn moeder begreep geen Nederlands Dus als we naar de dokter gingen, wat moet zij opvangen? (...) Als ik een lage bloedsuiker heb, voel ik het soms niet aankomen en dat is bij mij al sinds ik klein ben. (...) Ik heb geprobeerd bij een bloemenveiling te werken (...), want mijn vriend met wie ik nu ga, ging steeds zeggen: ga gewoon werken. Ik kreeg mijn uitkering maar niet, ik werd helemaal gek. Maar terwijl ik werkte had ik ook veel last van mijn suiker. Dus ik kwam gewoon weer in het ziekenhuis.” (R6)

Ook respondent R3 geeft over haar toekomstperspectief aan dat ze door de fysieke gezondheid nogal onzeker is geworden.

Naast de fysieke gezondheid is ook de mentale gezondheid van respondenten een belangrijke factor die van invloed kan zijn op (ervaren) arbeidsmarktkansen en perspectieven in het heden en de toekomst. Bij vijf van de elf respondenten kwam dit uitdrukkelijk naar voren als een factor die momenteel nog steeds speelt en in het merendeel van deze gevallen ook al speelde ten tijde van de instroom in de uitkering. Hierbij moet overigens wel vermeld worden dat er grote verschillen zijn in de hevigheid van de (invloed en de verschijningsvormen van) de psychische problematiek. In een aantal cases betreft het korter durende, lichte psychosociale problematiek waar al dan niet tijdelijke psychologische begeleiding is gezocht. In verschillende andere cases betreft het echter ook

gediagnostiseerde psychische problematiek waar zwaardere, intensievere en vaak langer durende specialistische vormen van begeleiding vanuit de GGZ-zorg bij betrokken zijn of zijn geweest.

R5 van 31 jaar viel ten tijde van haar studie uit en is uiteindelijk in de uitkering terecht gekomen. Ze was net met haar tweede jaar begonnen en had haar propedeutisch diploma al behaald aan het Hbo. Over die periode zegt ze in verband met mentale gezondheid het volgende:

“Op een gegeven moment ging het niet zo goed met mij. Ging ik me afsluiten, ging ik niet meer naar lessen, niet meer naar school. Mijn ouders op Curacao probeerden contact met mij te krijgen, maar dat ging niet. Die hebben de politie ingeschakeld. (...) Bij Antes [hulpverlening GGZ, FS] zeiden ze van, ik heb de neiging om me af te sluiten van mensen.” (R5)

De depressies, de behandeling en de periodieke terugvallen waren een tijdlang het belangrijkste deel van haar leven. Ondertussen is de begeleiding vanuit de GGZ gestopt en is ze uitbehandeld, waardoor ze weer enigszins oriënteert op een dagbesteding, die ze momenteel vindt in het vrijwillig meewerken in een Leerpraktijkcentrum van de gemeente Rotterdam.

Op het moment dat respondent R3 zich ten tijde van de instroom in de uitkering bij het jongerenloket meldde zat ze in een depressie en had ze suïcidale gedachten. Dit is ondertussen verbeterd na haar behandeling bij ggz-zorginstelling Antes. Sinds een half jaar is ze positiever gaan denken na een cursus zelfbeeld gevolgd te hebben. Langzaam richt ze zich meer op werk, maar in eerste instantie nog vooral op vrijwilligerswerk met bejaarden. Ook de respondenten Rien en R6 hebben naast hun fysieke problemen die ze beiden al voorafgaand aan de instroom in de uitkering hadden, last gehad van mentale problematiek ten tijde van de instroom. Bij Rien was dit omtrent het arbeidsconflict dat hij had op zijn werk, waarna hij thuis kwam te zitten:

“Op een gegeven moment ging ik geestelijk wat mankeren. Overal pijntjes en ik dacht: nu is het gebeurd met me. Nou is het klaar. Toen, op een gegeven moment heb ik mij ook opgesloten, een paar jaar, hierbinnen. Ik durfde de deur niet meer uit, want ik ging 's nachts lopen spoken. Ik dacht: ik ga slapen en ik word ook niet meer wakker. Nu is het afgelopen met mij.” (Rien)

R6 heeft psychische last overgehouden aan problematiek in de privésfeer waardoor zij ook een tijd geen contact meer had met de directe familie. Bij zowel R6 als Rien is deze mentale problematiek inmiddels in het heden geen belemmering meer in het vinden van vrijwilligers- of deeltijdwerk, hoewel hier voor R6 wel een intensief traject van psychologische begeleiding aan vooraf is gegaan. Rien werkt tien tot twaalf uur in de week in de postbezorging en R6 heeft als vrijwilliger of op projectbasis in de sport (Krajicek foundation) en als ervaringsdeskundige op het gebied van geweld en criminaliteit (Expex) af en toe trainingen, clinics en gastlessen.

4.4.3. Persoonlijke hulpbronnen en veerkracht

Bovenstaande casussen zijn wisselend in de mate en typering van veerkracht (coping en adaptief) ten opzichte van de ontwikkeling van arbeidspotentieel. Een plotselinge achteruitgang van gezondheid door een ongeval of ziekte betekent, logischerwijs, regelmatig een verslechtering van zelf

ervaren arbeidspotentieel en vaak duurt het een periode voordat de persoon bewust of onbewust een aanpassing doet in verwachtingen of handelingen om weer te oriënteren op de zoektocht naar betaald werk. Soms ligt hier (enig) herstel van de lichamelijke gezondheid of een verbetering in beschikbaarheid van technologische of medische middelen aan ten grondslag. Soms is er ook een aanpassing aan de nieuwe, doch vaak nog steeds beperkte mogelijkheden. Een achteruitgang in geestelijk welzijn ligt soms ten grondslag aan een instroom in de uitkering en een aanhoudende slechte mentale gesteldheid kan een belemmering vormen in de huidige situatie, die de mogelijkheden tot instroom in de arbeidsmarkt ernstig blijven beperken.

Illustratief is een citaat van respondent R4 die momenteel weliswaar steun heeft aan begeleiding vanuit stichting de Toekomst (voor individuele begeleiding op allerlei levensgebieden) en online spirituele helers. Desondanks ziet hij zijn situatie en perspectieven op de arbeidsmarkt nog somber in voor de toekomst, resulterend in een negatief toekomstbeeld en een duidelijk mindere mate van veerkrachtigheid, te typeren als coping.

Wat betreft positiviteit en optimisme over de toekomst en de verhouding tot werk is echter ook adaptieve veerkracht onder verschillende respondenten te zien. Een citaat van R7 illustreert deze andere invulling van deze hulpbron:

“Voor mij is werk belangrijk als ik bezig ben, echt bezig ben met mensen, in wat voor werk ik ook doe, baliemedewerkster of met kinderen of ouderen. Dat ik het goed doe, ik moet er plezier van hebben en dat doet mij goed. Als ik opsta, maakt niet uit half zes of vijf uur, als ik blij naar mijn werk ga. Dat is het belangrijkste.” (R7)

Concluderend zien we in de onderzoeksgroep terug hoe de aan- of afwezigheid van fysieke en psychische gezondheid en de verbetering of verslechtering ervan bijdraagt aan het type getoonde veerkracht van een individu. We zien vooral voorbeelden waarin langdurige gezondheidsklachten afbreuk doen aan de veerkracht ten opzichte van de arbeidsmarkt. Ook de relatie tussen een positief of negatief zelfbeeld en ervaring van regie over het eigen leven is in onze analyse meegenomen. We kunnen stellen dat er een verband is tussen deze hulpbron in de verschillende geobserveerde verschijningsvormen zoals deze terugkomen in de casuïstiek en vorm van getoonde veerkracht.

Een langdurigere verandering in fysieke en/of psychische ongezondheid leidt tot een aanpassing van verwachtingen en aspiraties onder verschillende respondenten in dit onderzoek. In meerdere gevallen is er sprake van een verslechtering van de gezondheid, leidend tot instroom in de uitkering of, bij langdurigere bijstandsafhankelijkheid, wijziging in prioriteiten en een grotere focus op verbetering van de gezondheid boven het zoeken naar betaald werk en uitstroom naar (meer) betaald werk. Het soort werk dat wordt nagestreefd heeft vaak betrekking op de ervaren beperkingen (mentale belasting, fysieke vermoeidheid, aanpassing aan beperkingen door ziekte) en de keuzes die de geïnterviewde mensen maken hangen hier weer mee samen. In hoofdstuk 4 zal dieper ingegaan worden op deze aspiraties en functionings vanuit de capabilities-benadering.

4.5. Professionele hulpbronnen

In deze paragraaf bezien welke professionele hulpbronnen zijn benut door de respondenten en hoe ze dat hebben ervaren. Deze hulp door beroepskrachten kan op veel verschillende levensdomeinen betrekking hebben, o.m. geld, mentale of fysieke gezondheid, activering en re-integratie, voering van het huishouden, en dergelijke.

4.5.1. Vormen van professionele hulpbronnen

Uit de aard van hun uitkeringsafhankelijkheid hebben alle respondenten contacten met een werkcoach van Werk en Inkomen of een jongerencoach van het Jongerenloket (tot 27 jaar) van de gemeente. Daarnaast zien we dat alle respondenten daarnaast langdurig of tijdelijk andere vormen van professionele ondersteuning hebben gehad.

Ondersteuning van uitkeringsinstantie

De ondersteuning van werkcoaches en jongerencoaches wordt doorgaans goed gewaardeerd. Uiteraard voelt men soms druk om actief te zijn met het verbeteren van de kansen op de arbeidsmarkt. Tegelijkertijd verhalen respondenten over de manier waarop de dienstverlening aansluit bij hun wensen, mogelijkheden en belemmeringen van dat moment. Dat kan zijn in de vorm verwijzingen naar trajecten (bijv. het behalen van een taxipas, een opleiding ongediëtebestrijding, verwijzing naar een leer-praktijkcentrum), ondersteuning bij het zoeken naar en reageren op vacatures, verwijzingen en adviezen bij (andere) problemen die men ervaart of begrip voor belemmeringen die maken dat men de stap naar de arbeidsmarkt nog niet kan zetten.

Rosaly noemt haar jongerencoach een 'moederpersoon' met een belangrijke rol als vertrouwenspersoon, vraagbaak en adviseur. Een andere jongere over haar coach:

Ik zeg u eerlijk, de gemeente heeft me eigenlijk op en top geholpen. (...) De jongerenconsulent zei ook tegen mij, en mijn vriend ook: als je niet naar je afspraak gaat, kunnen er geen vervolgstappen worden gemaakt. Dus als wij een afspraak moeten maken, dan moeten we weer 3 maanden wachten om weer door te gaan. Toen ging ik heel hard nadenken: dat is wel zo. (...) Zo begon het, ik ging naar elke afspraak toe. Ook van de vrouw van de gemeente, zij ging steeds vaker afspraken inplannen. Tot nu toe ga ik naar elke afspraak en ik kom op tijd. Ze heeft me echt een drijfveer gegeven. (R6)

Een jonge vrouw vertelt dat naar aanleiding van het belang om haar sociaal isolement te doorbreken haar behandelaars en werkcoach hadden voorgesteld om actief te worden in een leer-praktijkcentrum. Normaal gesproken is het doel van dit traject om de uitstroom naar werk dichterbij te brengen. In haar situatie, en overeenkomstig haar wens, vond iedereen dat haar deelname vooral in het teken moest staan om onder de mensen te komen: "niet per se werk of zo, maar dat ik in een sociale ring ga zitten". (R5)

Twee oudere mannen ervaren wel meer, in hun ogen, oneigenlijke druk vanuit de gemeentelijke uitkeringsinstantie, dan wel vanuit 'instrumenten' die voor hen zijn ingezet. Rien, een man met gezondheidsproblemen die al jaren in deeltijd werkt:

"De laatste jaren ben ik heel erg gepusht en daar kan ik heel slecht tegen. Je moet mij niet pushen, daar houd ik niet van. Ze moesten en zouden mij aan het werk zetten. Je moet toch van die uitkering af en je moet het wel kunnen en ik was allemaal negatief, maar ik moest en dan push je. Daar ga je dan, dan krijg je mij tegen je. Dan kan ik heel vervelend gaan worden. Ik wil het wel. Ja: 'je bent alleen maar negatief en je moet toch wat om je uitkering...' Maar als ik het nou niet kan, wat moet ik dan?" (Rien)

R4 is zeer te spreken over de dienstverlening door de gemeente. Die is ook beter geworden, wat hem betreft. Voorbeeld: hij kon de opleiding ongediartebestrijding volgen zonder dat hij een werkgarantie had van een werkgever, er hoefde alleen maar te worden aangetoond dat er voldoende vraag was, zonder concrete baangarantie. Tegelijkertijd is het tweeledig. Want hij voelt ook druk van Werk Loont en Hallo Werk. Gisteren nog heeft hij een brief gehad dat hij naar een banenmarkt moet: "Er zijn mensen die meewerken, met die opleiding en zo, maar er zit ook dat Werk Loont, dat Hallo Werk en dit weer. Dat slavensysteem van knallen, kom, kom, kom. Misschien zit je wel thuis, misschien solliciteer je wel niet genoeg." (R4)

Niet voor iedereen is de jongerencoach of werkcoach een heel relevant contact als bijvoorbeeld gaat om ondersteuning scholing of het zoeken naar werk. Voor drie respondenten met een vluchtelingenstatus zijn dat meer vluchtelingenorganisaties die hen daarbij ondersteunen. De uitkeringsinstantie is voor hen meer op de achtergrond.

Een respondent wil graag een eigen bedrijf starten heeft daarvoor hulp gehad van het Regionaal Bureau Zelfstandigen: zij hebben haar geadviseerd en haar bevestigd in het idee dat haar bedrijfsplan levensvatbaar is.

Twee respondenten volgen een traject bij een Leer-praktijkcentrum in Rotterdam. Ze noemen hun werkbegeleider daar als een belangrijke bron van steun. Vooral met het oog op het vervolg van dit traject richting betaald werk, maar ook als klankbord of adviserende bron bij andere problemen (medisch, financieel) die hen bezighouden.

Ondersteuning bij financiën

Een aantal respondenten heeft ondersteuning gehad op het gebied van financiën. Soms gaat het om hulp bij het voeren van financiële administratie, hulp van de Voedselbank, in andere gevallen om hulp bij het oplossen van schulden. Een vrouw van middelbare leeftijd is na haar echtscheiding in de uitkering gekomen:

Eigenlijk was het een beetje een domper, je bent meer met het probleem bezig [ze was overvallen door haar scheiding TW]. Ik vond het fijn dat ze binnenkwam, de maatschappelijk werkster, en dat zij je laat zien hoe je weer goed op de rails komt want mijn man deed de administratie. Dat moest ik

leren om zelf te doen. Dat heeft ze mij geleerd. (...) Mijn map, alles van thuis, moest ik op alfabetische volgorde doen. Maar was gewoon een beetje: ik moest beginnen, net alsof ik het niet weet. Door problemen word je zo... (R7)

Bijna de helft van de respondenten vertelt over forse schulden die zijn ontstaan, waarvoor men ook hulp heeft, of heeft gehad. Soms hangen de schulden samen met psychische problematiek waardoor men de controle heeft verloren en bijvoorbeeld is gestopt met het openen van brieven, tijdig betalen van rekeningen en dergelijke. Deze respondenten zijn door hun behandelaars naar de Kredietbank Rotterdam (KBR) toegeleid en staan beiden op het punt na een jarenlange schuldsanering nu met een schone lei verder te gaan.

Een respondent heeft door omstandigheden, waaronder een woningdelerskorting wegens het inwonende gezin van haar dochter, langdurig met een zeer laag inkomen moeten leven. Ternauwernood is met financiële hulp van familie een huisuitzetting voorkomen. Ze heeft ook 3 jaar van de Voedselbank hulp gehad. Later is ze voor het financieel beheer en verminderen van schulden onder bewindvoering gekomen. Ze heeft, na twee malafide bureaus, inmiddels haar derde bewindvoerder. Na 7 jaar is ze nog niets opgeschoten met de schuldenafbouw.

Een vierde respondent is slachtoffer van de kinderopvangtoeslagaffaire. Na ruim tien jaar schulden te hebben opgebouwd bij de belastingdienst en de woningcorporatie (ze is met haar kinderen ook uit huis gezet), heeft de eerste algemene compensatie voor slachtoffers van deze affaire veel verlichting gebracht, waardoor ze nu schuldevrij verder kan.

Kenmerkend is dat schuldenproblematiek zich jarenlang voortsleept van opbouw naar pogingen om deze weer beheersbaar te maken of op te lossen – en dat, ondanks hulp, met wisselend succes. Andere respondenten maken geen gewag van ernstige schulden, mogelijk ook door de financieel-administratieve hulp die zij soms krijgen.

Ondersteuning bij gezondheid

Van de respondenten heeft bijna de helft ondersteuning (gehad) in verband met psychische problematiek. Dit was soms ook de directe aanleiding om een bijstandsuitkering aan te vragen omdat men daardoor moest stoppen met school of werk. In een deel van deze cases resulteerde dit een langdurige ggz-behandeling. De ondersteuning van de behandelaars beperkt zich niet tot puur de geestelijke problematiek, maar respondenten geven ook aan dat ze ondersteuning krijgen om hun sociale netwerken uit te bouwen en weer maatschappelijk te gaan meedoen, in eerste instantie via onbetaald werk. Een van deze respondenten is ook aangesloten bij een netwerk van ervaringsdeskundigen en krijgt van daaruit eveneens ondersteuning.

In andere cases is sprake van wat korter lopende ondersteuning van een psycholoog. Zo vertelt Amina, de respondente die slachtoffer is van de kinderopvangtoeslagaffaire, dat ze begon te lijden aan hevige zelftwijfel nadat de schulden langdurig opliepen en ze niet kon begrijpen hoe die waren ontstaan. Tot slot zijn enkele respondenten in behandeling voor fysieke gezondheidsklachten.

Al eerder bij de paragraaf over persoonlijke hulpbronnen is geconstateerd dat deze mentale en fysieke klachten soms nog onzekerheid geven bij respondenten over het arbeidsperspectief: over de belastbaarheid en de mogelijkheden die de arbeidsmarkt biedt voor personen met (mogelijke) beperkingen.

Overige ondersteuning

Tot slot zijn er respondenten die van organisaties diverse praktische ondersteuning en adviezen krijgen bij allerlei vragen of problemen die zich voordoen.

Een respondent vindt zijn belangrijkste ondersteunende contact bij een stichting die zich richt op mensen die vastgelopen zijn of zich wat moeilijker zelf kunnen redden. De begeleider helpt hem met brieven, correspondentie en denkt mee na over mogelijkheden om werk te vinden, bijvoorbeeld door een LinkedIn-account aan te maken. Hij is door de gemeente verwezen naar deze stichting. Met een van de begeleiders, die hij al jaren kent, kan hij goed praten, die denkt ook echt mee: "hij is mijn steun en toeverlaat." Hij vertelt dat hij in principe alles zelf wel kan regelen, maar bevestiging nodig heeft. De andere begeleiders hebben hem minder te bieden. In die ene heeft hij vertrouwen (...) "Ik heb niemand nodig hoor. Ik ben heel sterk, ik kan alles alleen aan. Maar het is heel fijn dat iemand van zo'n niveau (heeft het over zichzelf TW) aan iemand kan vragen, doe ik het goed?" (R4)

Ook enkele andere respondenten hebben contacten met organisaties die multifunctionele ondersteuning bieden. Een respondente bezoekt al jarenlang een locatie van House of Hope, waar ze advies krijgt, emotionele ondersteuning ('ze bidden voor me'), maar ook haar recreatieve bezigheden heeft. Twee jonge vluchtelingen hebben veel, voor hen waardevol, contact met MDT op Zuid, waar maatschappelijk nuttige activiteiten voor hen worden georganiseerd, ze worden gecoacht en geadviseerd op allerlei gebied, terwijl deze organisatie ook een belangrijk ontmoetingspunt is waar de jongeren onder elkaar zijn en een netwerk in hun nieuwe land kunnen opbouwen.

4.5.2. Ontwikkeling

Tijdens de interviews hebben de respondenten verteld wat voor hen belangrijke professionele ondersteuners zijn. Het blijkt dat men met de meest betekenisvolle ondersteuners doorgaans een relatie heeft die vertrouwelijk is en vaak ook al langere tijd (in termen van jaren) bestaat; of het nu een werkcoach of jongerencoach is, een behandelaar of een professional van een welzijnsorganisatie betreft. Soms geeft een naderend afscheid van zo'n vertrouwenspersoon onzekerheid. Twee jongeren die vanwege hun leeftijd binnenkort worden overgedragen van het Jongerenloket naar Werk & Inkomen zien op tegen het moeten missen van hun jongerencoach.

Ik krijg straks een andere consulent want ik word 27. Dan moet ik naar de volwassenen. Weet u hoe bang ik ben? (...) Ik zei tegen [de jongerencoach]: nee, ga je echt weg? Ze was echt geweldig en ze heeft me echt geholpen, ik moest bijna huilen. Ik ben echt bang dat ze gaan zeggen: je moet dit, dat, zus, zo. En juist op dit moment moet ik rustig aan gaan doen en niet keihard gaan werken, want ik werk aan een pomp voor mijn suiker. (R6)

Diverse respondentent hebben voorts tijdelijke ondersteuning op de verschillende levensdomeinen ontvangen, onder meer in verband met het leren van financieel-administratieve vaardigheden, psychologische ondersteuning en ondersteuning gericht op scholing (taal- en vakscholing) en werk.

Wat het laatste betreft zien we dat niet veel respondenten een geschiedenis hebben waarin (diverse) instrumenten (scholing, begeleiding, ed.) zijn toegepast ten behoeve van de versterking van de arbeidsmarktpositie buiten de inzet van de werkcoach of jongerencoach zelf. Dat heeft deels te maken met het aandeel respondenten dat nog relatief kort een uitkering heeft, maar meer nog met het gegeven dat respondenten arbeidsbelemmeringen moesten overwinnen. Het laatste gaf aanleiding tot formele vrijstelling van sollicitatieplicht of informele overeenstemming tussen burger en werkcoach dat rust en stabilisatie nodig waren alvorens de stap naar de arbeidsmarkt kan worden gezet.

Enkele cases die wat langer een bijstandsuitkering hebben, of eerder uitkeringsafhankelijk zijn geweest, hebben wel eerder aanbod gehad, dat, zoals in paragraaf 4.2. (culturele hulpbronnen) beschreven, dat nogal wisselend werd gewaardeerd door betrokkenen en daarmee ook wisselend bij heeft gedragen aan de ontwikkeling van (een bepaald type) veerkracht.

4.5.3. Professionele hulpbronnen in relatie tot veerkracht

Tot slot van deze paragraaf bezien we de relatie van deze professionele hulpbronnen met de veerkracht van respondenten.

We zien dat professionele ondersteuning grosso modo goed gewaardeerd wordt door respondenten, zeker als deze, bij wat ernstiger problematiek, gebaseerd is op een langere vertrouwensrelatie. Een deel van deze ondersteuners vervult een belangrijke rol als 'casemanager' die betrokkene ook ondersteunt in relaties met andere hulpverleners – zoals werk/jongerencoaches het contact met de KBR 'begeleiden'. Maar ook andere ondersteuners bieden soms wat bredere vormen van hulp en advies: welzijnsaanbieders bijvoorbeeld, maar bijvoorbeeld ook een werkbegeleider van een Leer-Praktijkcentrum die een deelnemer helpt bij het contact met instanties voor financiële hulp. Tegelijkertijd zijn ook korte interventies soms zeer behulpzaam gebleken bijvoorbeeld om de zelfzekerheid te versterken of financieel-administratieve vaardigheden te verbeteren. Andersom zijn ook niet alle interventies in de ogen van betrokkenen even effectief geweest; hebben scholingstrajecten niet tot verhoogde arbeidskansen geleid of hebben contacten met psychologen niet bijgedragen tot een beter welbevinden.

Tegelijkertijd zien we dat professionele steunrelaties ook gevoelens van afhankelijkheid met zich mee kunnen brengen. Vooral jongere respondenten met ernstige psychische problemen hebben moeite als dergelijke vertrouwensrelaties worden beëindigd. Zoals als een van hen opmerkte, het is alsof je 'safety net' wegvalt. Het geeft onzekerheid om het lot in eigen handen te nemen. Dus in dit opzicht kan de afhankelijkheid van professionele steun het streven naar persoonlijke controle en regie, als element van veerkracht, wat hinderen.

Tenslotte hebben we gezien dat samenwerking en overeenstemming tussen de individuele burger en diens professionele hulpbronnen bij kan dragen aan (ervaren) effectieve dienstverlening en persoonlijke ontwikkeling. Tegelijkertijd zijn er ook voorbeelden dat professionele hulpbronnen elkaar in de weg kunnen zitten. Het meest treffende voorbeeld vinden we bij een respondente (R3) die het liefst een eigen onderneming zou beginnen. Nadat haar werkcoach, het Regionaal Bureau Zelfstandigen en de contactpersoon van de Kredietbank hun steun hadden uitgesproken voor haar bedrijfsplan, bleek haar bewindvoerder een sta-in-de-weg. Hoewel het plan weinig investeringen vergde (de belangrijkste productiemiddelen had ze in de loop der jaren al verworven), sprak hij uiteindelijk toch zijn veto uit om geld te investeren, al dan niet met een beperkte lening, voor de start van het bedrijf. Tot frustratie van de respondente kwam er geen overeenstemming tussen de professionals en heeft ze, waarschijnlijk definitief, afscheid genomen van haar ideaal.

De laatste vraag in deze paragraaf is of er een onderscheid te maken is in professionele hulpbronnen tussen personen met een 'coping' veerkracht en personen met een adaptieve veerkracht. Hoewel geen zwart-wit onderscheid zijn verschillen waarneembaar. Zo zien we dat op het gebied van financiële hulpverlening (schuldhulp, bewindvoering) alsmede op het gebied van mentale gezondheid er doorgaans meer langdurige en tot op het moment van dataverzameling doorlopende hulpverlening is bij respondenten met een 'coping' stijl. Respondenten met een adaptieve veerkracht hebben deze hulp niet gehad of tijdelijk in het verleden. Bij hen ligt de nadruk van professionele steun wat meer op scholing en het verwerven van betaald werk.

Een tweede onderscheid tussen personen met een 'coping' en adaptatie-stijl lijkt de verhouding tot professionele ondersteuners te zijn. De eerste categorie lijkt sterker te leunen op professionele ondersteuners en te varen op hun inzichten. De tweede categorie heeft wat meer eigen inbreng en neemt meer initiatief in de omgang met en benadering van professionele ondersteuners. Een voorbeeld betreft de hoogopgeleide statushouder (R11) die enige hulp krijgt bij het solliciteren en netwerken met het oog op werk, maar daar zelf ook zeer actief in is. Hij heeft vanuit het motief om zijn Nederlands te oefenen gericht op het doen van vrijwilligerswerk. Daarin heeft hij bijna fulltime werk in diverse vrijwilligersfuncties in de sociale sector. Tegelijkertijd is hij met de contacten die hij daar heeft gelegd in overleg gegaan om de mogelijkheden te verkennen om betaald werk te verrichten. Hij zoekt een functie als geestelijk verzorger. Inmiddels is het gelukt om met een zorgorganisatie afspraken te maken over een BBL-traject van scholing en werk.

4.6. Cumulatie van hulpbronnen en veerkracht

In de vorige paragrafen is per hulpbron aangegeven wat de relatie is met het type veerkracht van de respondenten. In deze slotparagraaf staat de vraag centraal in hoeverre de cumulatie van hulpbronnen (of het ontbreken daarvan) samenhangt met de veerkracht van de respondenten. Daartoe hebben we de hulpbronnen van respondenten op een rijtje gezet en gewaardeerd met sterk/beschikbaar (+), niet heel sterk (0) en zwak/niet beschikbaar (-). Dat resulteert in onderstaand overzicht.

	Coping Veerkracht					Adaptieve veerkracht					
Respondent	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Hulpbronnen											
Sociaal	+	-	+	-	-	0	+	+	+	+	0
Cultureel	+	+	+	+	+	-	+	-	0	0	+
Economisch	+	-	-	+	-	0	+	0	+	+	+
Persoonlijk	-	-	0	-	0	+	+	+	+	+	0
Professioneel	-	+	+	0	+	+	+	0	+	+	+

Figuur 4: Typen veerkracht en hulpbronnen

Het schema toont dat werkzoekenden met een coping veerkracht doorgaans vaker een combinatie van zwakke hulpbronnen hebben dan respondenten met een adaptieve veerkracht. Met name de combinatie van zwakke sociale, economische (schulden) en persoonlijke hulpbronnen springt in het oog bij respondenten met een coping veerkracht in vergelijking met de adaptief veerkrachtigen. Een combinatie van gezondheidsproblemen, schuldenproblematiek en/of een gebrekkig sociaal netwerk blijkt een hardnekkige (wisselende) combinatie van achterstelling in hulpbronnen te zijn die we meermaals bij verschillende respondenten met een coping veerkracht tegengekomen zijn. Vanuit dit gecumuleerde gebrek aan hulpbronnen kan mogelijk worden begrepen waarom culturele hulpbronnen (met name opleidingsniveau) op zichzelf niet per sé tot een meer adaptieve veerkracht leiden of hebben geleid onder de respondenten in dit onderzoek. De coping-veerkrachtigen hebben vaker een startkwalificatie dan de adaptief veerkrachtigen.

Het schema laat daarnaast zien dat de loutere aanwezigheid van professionele hulpbronnen niet veel verschilt tussen de typen veerkrachtigen. Veel mensen maken gebruik van de professionele hulp. Uiteraard heeft dit deels te maken met het gegeven dat iedereen een uitkeringsrelatie met de gemeente heeft. Doch daarnaast wordt door respondenten van diverse andere professionele hulp gebruik gemaakt, in verband met onder meer inburgering, zorg en financiën. Wel is geconstateerd dat er verschillen kunnen zijn in de aard van de relatie met professionals. Bij enkele coping-veerkrachtigen zagen we dat ze een sterke afhankelijkheid ervoeren (overigens positief gewaardeerd) met professionals, terwijl we bij adaptief veerkrachtigen vaker een onafhankelijker opstelling van respondenten tegenover hun hulpverleners tegenkwamen. Eerder hebben we geconstateerd dat zeker voor personen met beperkte sociale hulpbronnen professionals een buitengewoon belangrijke steun kunnen zijn. Bovendien biedt de professionele ondersteuning vaak toegang tot andere hulpbronnen op sociaal, cultureel of persoonlijk gebied in de vorm van nieuwe contacten, opleidingskansen of ondersteuning. Zo wordt Rosaly door professionele hulpverlener actief begeleid en gestimuleerd om haar sociale netwerk te activeren of uit te breiden. Dat zien we ook bij andere respondenten terug. Andersom zien we dat sociale hulpbronnen toe

kunnen leiden naar professionele hulpbronnen. Dit zien we, als voorbeeld, direct terug bij R7, die via haar persoonlijke netwerk, een vriendin die ze vanuit de kerk kent, naar de maatschappelijk werker is gestuurd die veel voor haar heeft betekend. Of R3 die door een kennis naar een bewindvoerder is verwezen om haar te helpen bij haar financiële problemen.

Kortom, er is sprake van verschil in samenstelling van verschillende hulpbronnen die een individu ter beschikking staan. En het is juist die samenstelling die het mede mogelijk maakt om te begrijpen hoe de veerkracht van iemand getypeerd kan worden: als coping of adaptatie. Te meer daar, zoals we hebben gezien, de verschillende hulpbronnen elkaar beïnvloeden: zo kunnen hulpbronnen de toegang tot andere hulpbronnen verbeteren.

5. Aspiraties en ervaren mogelijkheden

In dit hoofdstuk worden de aspiraties en ervaren mogelijkheden, of negatief geformuleerd: belemmeringen, van de bijstandsgerechtigden behandeld. Om de aspiraties van de respondenten voor de toekomst inhoudelijk in beeld te krijgen, is in ieder interview gevraagd naar hoe de respondenten hun situatie voor zich zien over 2 jaar en wat ze willen bereiken. Hierbij is de insteek geweest om mensen te bevragen op hun toekomstbeeld en doelen wat betreft (betaalde) arbeid, maar ook breder in andere levenssferen zoals het gezinsleven, huishouden, bewoning en maatschappelijke ontwikkeling. Dit sluit aan op het begrip 'functionings' van de capabilities-benadering, zoals in hoofdstuk 1 is toegelicht (Van Dijk, nog te publiceren). Bovendien is in verschillende interviews gesproken over de situatie van respondenten ten tijde van de instroom. Hiermee hebben we, waar relevant, in kaart gebracht hoe de aspiraties zich bij respondenten ontwikkeld hebben ten tijde van de uitkeringsafhankelijkheid.

5.1. Vormen van aspiraties

We zien een diversiteit aan aspiraties en toekomstbeelden terugkomen bij de verscheidene respondenten in dit onderzoek, aansluitend op de variëteit aan achtergronden en situaties op verschillende leefgebieden die al in het hoofdstuk hulpbronnen zijn omschreven. De inhoudelijke aspiraties zoals zelfstandigheid, gezondheid, het leveren van een maatschappelijke bijdrage zijn verschillend en binnen de twee groepen veerkrachtigen ook nog eens divers. Wel benoemen de jongere respondenten in beide groepen dat ze in de toekomst graag voor henzelf een 'normaal' leven zien met het spreekwoordelijke 'huisje-boompje-beestje'. Dit zien we terug bij R6, R9 en R5 (de laatste respondent heeft overigens nog geen focus op scholing op de korte termijn). Een eigen woning, een vaste relatie en wellicht kinderen naast een carrière passen hier bij dit plaatje:

"Over 2 jaar hoop ik dat ik mijn huis op en top heb gemaakt en een kindje heb. Ik ben al 10 jaar bezig met kinderen. Ik kan ze maar niet krijgen door mijn suiker. Met een veel te hoge suiker mag je ook geen kind. (...) Over twee jaar heb ik een auto, mijn rijbewijs. Ik wil graag mijn rijbewijs behalen." (R6)

Ook stelt R6 dat ze, naast haar ambities op het gebied van coaching, als ervaringsdeskundige een voorbeeld wil zijn voor anderen in een positie die zij heeft gehad (als slachtoffer van geweld, ervaring in het criminele circuit).

Ambities om een bijdrage leveren als ervaringsdeskundige zien we ook terug bij enkele andere respondenten en vormen aspiraties die zich hebben ontwikkeld sinds de instroom in de uitkering. Zo wil Amina (zie par.3.1) als slachtoffer van het toeslagenschandaal naast financiële onafhankelijkheid en autonomie, die ze nu na een langere periode weer terug heeft, ook een sociale bijdrage leveren vanuit haar ervaringen:

"Ja, ik heb grote plannen (lacht). Ik voel me goed. Ik wil verder, ik wil me ontwikkelen, ik wil niet in de uitkering blijven. Ik wil mezelf blijven ontwikkelen en mijn dromen realiseren. (...) Mijn doel is om andere mensen die in mijn situatie hebben gezeten te coachen dat het kan. Paar jaar staat dat dat niet je

eindpunt is dat je zelf doet. Ja, Maar dat is dus wat ik wil. Dat is mijn uiteindelijke doel. Dus ik heb gekeken van misschien ben ik er nog straks wat bij me als ervaringsdeskundige."

Meer in het algemeen is het helpen van andere mensen ook een vaker genoemde aspiratie bij respondenten met diverse achtergronden, maar wel doorgaans met een adaptieve veerkracht: R5 en R10 geven beiden aan zich vanuit geloofsmotieven in te willen zetten voor anderen en dit een belangrijke waarde te vinden. Mocht dit niet via het betaalde werk kunnen, zouden ze dit via vrijwilligerswerk, bijvoorbeeld in de context van hun geloofsgemeenschap, vorm kunnen geven.

Ook is de motivatie voor een zeker niveau van maatschappelijk succes een uitgesproken wens en verwachting. Dit komt tot uitdrukking door een lange termijn aspiratie om een bepaalde opleiding op een bepaald hoger niveau (universiteit) te kunnen afronden alvorens een (goed betaalde) baan te krijgen (R5), of in ieder geval niet meer het gevoel te hebben te falen ten opzichte van leeftijdsgenoten (respondente Rosaly uit paragraaf 3.2). Tevens geeft Rosaly aan dat ook de autonomie die het beschikken van een eigen woonruimte zou geven een belangrijke bijdrage zou leveren aan meer stabiliteit en zelfstandigheid.

Hoe verhouden bepaalde aspiraties zich tot de twee verschillende typen van veerkracht en is hier een duidelijke lijn in te ontdekken? In dit onderzoek wordt dit niet zonder meer duidelijk. We zien terug dat mensen met een coping-veerkracht op andere levensgebieden hun levens willen verbeteren dan op arbeids- en opleidingsgebied, hoewel het op de langere termijn soms wel een link heeft met uiteindelijke instroom naar betaalde arbeid: een stabiele(re) gezondheid, psychisch gezonder worden, uit de schulden komen en een eigen woonruimte vinden voor meer zelfstandigheid.

5.2. Ontwikkelingen in aspiraties

In onderstaande tabel staat de mate waarin de aspiraties sinds instroom in de uitkering zich heeft ontwikkeld kort samengevat. Hierbij hebben we de zelfgenoemde of afgeleide aspiraties van respondenten die ze hadden ten tijde van de instroom vergeleken met de aspiraties die respondenten momenteel hebben in combinatie met hun toekomstbeeld. De respondenten met een coping-veerkracht hebben doorgaans lagere aspiraties en verwachtingen sinds de instroom in de uitkering. Voor de adaptief-veerkrachtigen geldt dat, uitgezonderd de respondenten met een vluchtelingen-achtergrond, de aspiraties en verwachtingen eerder zijn toegenomen in de loop der tijd.

Respondent	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Veerkracht	C	C	C	C	C	A	A	A	A	A	A
Ontwikkeling in aspiraties sinds instroom uitkering	-	-	-	0 (constant, laag)	-/+	+	(kleine) +	+	0	0	0 (constant, hoog)

Figuur 5: Type veerkracht en ontwikkeling in aspiraties

Voor sommige respondenten, voornamelijk in de categorie van coping-veerkracht, liggen de aspiraties en verwachtingen op verschillende gebieden laag. Op korte termijn ligt betaalde arbeid en uitstroom uit de uitkering niet in de lijn der verwachting, omdat eerst het verkrijgen van een zekere autonomie of stabiliteit op verschillende levensgebieden van belang is.

Respondent Rien is vooral bezig met wat het beste getypeerd kan worden als consolideren en het behouden van wat hij heeft aan soort werk, uren, werkplezier en (beperkt) inkomen. Dankzij zijn verdere situatie (lage maandlasten, geen noemenswaardige schulden, een klein netwerk en beperkt maar significant sociaal kapitaal en hulpbronnen) geeft hij aan dat hij tevreden is met wat hij heeft en niet veel meer hoeft. Vooral het 'pushen' vanuit de gemeente ziet hij als een last, maar verder is hij in zijn huidige situatie naar omstandigheden redelijk zelfstandig en gebruikt hij de uitkering vooral als aanvulling op zijn inkomen dat onvoldoende is voor zijn levensonderhoud, maar wel het soort en de hoeveelheid werk biedt dat hij aankan en waarin hij zich vrij voelt, zonder baas of computerwerk. Hij geeft verder aan geen illusies meer te hebben op het gebied van verdere arbeidsontwikkeling, bijscholing, gezinsvorming of wooncarrière. Respondent R4 geeft aan dat hij over de langere termijn weinig perspectief meer ziet uit zijn huidige situatie zonder huis, zonder vrouw en zonder werk. Hij heeft, nog explicieter, lage verwachtingen voor de toekomst en is hier nog meer dan respondent Rien uitgesproken negatief over.

Een andere respondent, R3, heeft vooral wegens haar lichamelijke gezondheidsproblemen (reuma) een minder positief toekomstbeeld op het gebied van verschillende leefgebieden. Ze wil vooral om onder de mensen te blijven nog wel werk blijven doen zo lang en zo veel als haar lichaam dat toelaat. In het verleden had ze veel ideeën om zelfstandig een bedrijfje op te zetten, maar door haar gezondheid heeft ze dit laten varen en gaat ze op lange termijn nog wel zien wat mogelijk is. Maar de sociale contacten die werk met zich meebrengt zal ze graag op een andere manier willen behouden of vervangen in de toekomst.

De mensen die in dit onderzoek vallen onder de adaptief-veerkrachtigen hebben een toekomstbeeld en aspiraties die vaak op korte termijn directer betrekking hebben op het krijgen van betaald werk of concrete plannen voor het volgen van een langdurigere opleiding. De doelen hierachter (aspiraties) zijn ook vaak breder georiënteerd: onder de mensen blijven, helpen van en iets kunnen betekenen voor andere mensen het delen van kennis en ervaringen via vrijwilligerswerk of coaching. Dit geeft aan dat arbeid soms gerelativeerd moet worden als we de aspiraties beschouwen van langdurig werkzoekenden: werk wordt in sommige gevallen duidelijk meer als middel gezien om achterliggende doelen en aspiraties te kunnen bereiken. Dit geldt voor respondenten in beide groepen veerkrachtigen, maar komt sterker naar voren in de groep coping-veerkrachtigen.

5.3. Ervaren mogelijkheden

Bij de respondenten is in dit onderzoek gevraagd hoe ze, naast hun mogelijkheden op de arbeidsmarkt, het nastreven van hun aspiraties zelf zien en zelf inschatten. Hebben ze voldoende middelen om hulpbronnen om te zetten in de verwezenlijking van hun aspiraties? Dit aspect sluit aan op wat in het conceptuele model de sociale en persoonlijke conversiefactoren worden genoemd. Deze factoren kunnen, vanuit de capabilitiesbenadering, het gebruik van hulpbronnen bevorderen maar ook belemmeren.

In dit onderzoek komen we verschillende voorbeelden tegen van zowel sociale als persoonlijke conversiefactoren die mede bepalen welke mogelijkheden de respondenten ervaren om hun aspiraties na te streven. Het betreft zowel mogelijkheden scheppende factoren als belemmerende factoren, die in sommige gevallen ook al eerder (kort) in een andere context genoemd zijn, bijvoorbeeld onder de hulpbronnen van hoofdstuk 4. Ook maken we hierbij de kanttekening dat we ons, gezien het lage aantal cases en het kwalitatieve karakter van de onderzoeksopzet, moeten beperken tot een paar kenmerkende voorbeelden per soort conversiefactor. Een grootschaliger (vervolg)onderzoek zou meer inzichten kunnen bieden in de verbanden en eventuele samenhang tussen (typen van) conversiefactoren en aspiraties in relatie tot veerkracht en arbeidsontwikkeling.

Een aantal voornamelijk jongere respondenten ziet vooral kansen op de korte termijn in scholing die naar eigen inschatting wel een aanzienlijke vergroting naar mogelijkheden op de arbeidsmarkt en gewenste groei en ontwikkeling in kennis en vaardigheden na het behalen van de eindstreep van deze scholing. Soms is de grote belemmering de taal of een gebrek aan startkwalificatie, in andere gevallen gaat het om een huidige scholingsachtergrond in een sector die minder kansrijk is gebleken. Er zijn in deze groep respondenten in vrijwel alle gevallen hele concrete stappen gezet in oriëntatie en men is al bezig met deze scholing of heeft zich al ingeschreven voor een opleiding of cursus (adaptatieve veerkracht). De respondenten met een vluchtelingenstatus vallen onder deze noemer, aangevuld met de (vooral) jongere respondenten die met hun mentale en/of fysieke klachten in een meer stabiele of rustige fase zijn gekomen, waarbij zeker langdurige (bij)scholing wellicht sterker voor de hand ligt als optie dan bij de oudere respondenten.

"Ik dacht, ze willen mij een kans geven. Ten tweede ik kan doen. [TW: Gaf u zelfvertrouwen ook?] Ja natuurlijk. Ook, ik ben volwassene. Ik vertrouw me. Maar nieuwe land, nieuwe taal, nieuwe cultuur, nieuwe mensen, alles nieuw als... als kind: ik kan niet lopen, ik kan niet eten, ik kan niet spreken, zoiets. (...) Ja nieuwe start en nieuwe energie ook. (...) Ik accepteer dat mijn taal niet genoeg. Ik weet. Maar geloof is heel belangrijk en mijn doel is, oké, ik wil geestelijk verzorger worden. Mijn doel is duidelijk. En Nederlanders heel open vrij. Of kans geven voor mensen, mensen die proberen ook iets te doen." (R11)

Soms wordt door respondenten benoemd dat het zoeken naar zelfstandige en/of betere huisvesting een prioriteit heeft boven het zoeken naar betaald werk, om rekening te houden met de regels van de kostendelersnorm en om ervoor te zorgen dat andere personen in hun huidige huishouden niet gekort worden op uitkeringen of andere regelingen. Het volgen van een opleiding is dan een betere oplossing.

"Ik mag wit werken, normaal werken met hoog salaris. Maar mijn ouders krijgen een uitkering en worden dan verlaagd in huurtoeslag, uitkering. Mijn stiefvader zegt dat ik niet mag werken. Mijn stiefvader zegt: ik wil niet één euro verlaagd worden. Dat is het probleem voor mij, ik woon met mijn stiefvader en ik moet altijd zeggen: zeker, zeker. Ik moet luisteren naar wat hij zegt." (R9)

Wat betreft andere vormen van belemmeringen die kunnen worden opgeworpen vanuit sociale conversiefactoren zijn er nog twee voorbeelden die goed illustreren hoe bepaalde 'hulpbronnen' juist een belemmering kunnen vormen wanneer deze niet de vorm hebben die ondersteunend is of wordt ervaren. Zo wilde R3, onder bewindvoering, graag een zelfstandige onderneming opzetten in kleding, maar ze kreeg daar geen toestemming voor van haar bewindvoerder.

"Ik kan niks, ik kan geen stap vooruit zetten. Ik maakte ook eigen kleding, kinderkleding en alles. En toen wou ik iets voor mezelf beginnen, dat kon dus niet, is afgewezen door de bewindvoerder. (...) Dus al die stappen heb ik gelopen bij de Kamer van Koophandel en de laatste stap, ik wist ook wat voor bedrag ik zou krijgen (van wie? TW), de laatste stap was de bewindvoerder die toestemming moest geven en die heeft dat toen niet gedaan. Het kantoor had zoets van het gaat mis, dan heb je een nog grotere schuld erbij." (R3)

Ook respondente Rosaly ervaart belemmeringen vanuit haar omgeving om aspiraties te bereiken, in dit geval omdat haar moeder haar belemmert om vrienden te maken en ontmoeten, zolang ze haar eigen woonruimte nog niet heeft (wat financieel onmogelijk is op dit moment).

"Thuis was de situatie ook heel moeilijk. Ze kan tegenover haar moeder ook haar emoties niet tonen. Ze kon bijv. niet laten blijken dat ze depressief is omdat haar moeder dan gelijk er iets aan wil doen. Goed bedoeld, maar daar is ze niet mee geholpen. Maar ook denkt haar moeder dat ze haar iets verwijt dus die kan er ook om die reden niet tegen dat ze verdrietig is. Ze heeft dus voortdurend tegenover haar moeder de schijn geprobeerd op te houden dat het wel redelijk met haar ging. En dat is buitengewoon vermoeiend; ze kan ook thuis niet zijn wat ze is. Bovendien is het niet goed: ze moet somber kunnen zijn (het 'facen') om haar trauma's achter haar te kunnen laten Alleen die ruimte voelt ze thuis niet. Daarom is het heel belangrijk voor haar dat ze een eigen woonruimte vindt. (...) Haar moeder heeft haar ook ingepeperd dat ze andere mensen niet kan vertrouwen. Als ze wel blijik geeft van vertrouwen of een vertrouwelijke band met iemand laat haar moeder haar afkeuring blijken. Dit is ook van invloed geweest op hoe ze met sociale relaties omgaat." (Rosaly)

Een andere groep respondenten ziet op (hele) korte termijn al grote kansen voor betaald werk en streeft hier ook naar, hoewel niet altijd als doel op zich, maar vaak ook als middel om onder de mensen te zijn, meer te kunnen doen voor kinderen, schulden te kunnen afbetalen of een zelfstandige woonruimte vinden. Ze zijn concreet bezig met (naar eigen inschatting) kansrijke sollicitaties in sectoren waar ze zich bekwaam in voelen en een passende match zien. Het lijkt bij deze groep vooral een kwestie van korte tijd te zijn voordat ze aan de slag kunnen gaan in een betaalde baan met voldoende uren en inkomen voor volledige uitstroom op een termijn die eerder dagen of weken zal zijn dan meerdere maanden of jaren (adaptatie).

"Ik moet gewoon doorgaan. Ik heb tegen haar gezegd, eergisteren aan de telefoon, ik wil deze maand iets horen van een baan. Deze maand. Ik houd van mensen zoals jij: zo gedreven, want ik zie steeds dezelfde gezichten dus heel veel mensen krijgen nog steeds geen baan. Ik zeg: ja. (...) In mijn hoofd zit het: ik wil deze maand iets horen van een bedrijf. Ik heb voldoende gesolliciteerd." (R7)

Een deel van de respondenten lijkt momenteel geen concrete externe belemmering in de huidige situatie te ervaren, maar heeft momenteel vooral nog een (groot) gebrek aan zelfvertrouwen of andere psychische/lichamelijke klachten waarbij de eigen inschatting is dat de situatie op langere termijn wellicht zal verbeteren, maar op korte termijn instroom in betaald werk te veel gevraagd lijkt en de prioriteit vooral ligt bij het stabiel(er) krijgen van de eigen situatie buiten het arbeidsproces (coping). Dit sluit aan op de zogenaamde persoonlijke conversiefactoren zoals in het conceptueel model wordt aangegeven. Zo heeft Rosaly nog steeds ontheffing van de sollicitatieplicht en richt ze zich langzaam meer op werk, hoewel dit in eerste instantie vrijwilligerswerk zal zijn.

"Ik wil graag bij een bejaardentehuis werken. Omdat ik nog heel veel paniek heb, nog steeds. Ik moet weer leren om in een sociale omgeving... dus ik dacht is nog een beetje rustig en ik er een beetje aan kan wennen. (...) Activiteitenbegeleider. Dat is toch wel iets wat in mij zit of waar ik gewend aan ben (gezien opleiding TW). En bij bejaarden heb ik niet het gevoel dat ze me raar aankijken of zo. Bij jongeren zou ik me een beetje ongemakkelijk voelen. (...) omdat ik mezelf niet goed in mijn vel voel. In mijn hoofd ga ik mezelf vergelijken en denken dat hun slecht over mij denken en ja... dan ga ik weer de slechte route op." (Rosaly)

Van de conversiefactoren zien we op zowel sociaal als persoonlijk gebied dus verschillende voorbeelden naar voren komen onder de respondenten. In dit onderzoek is het echter lastig gebleken om een duidelijk verband te schetsen tussen (typen of vormen van) conversiefactoren en bijvoorbeeld type veerkracht van respondenten. Hiervoor zal meer onderzoek nodig zijn. Bovendien is in dit onderzoek gebleken dat wat vanuit de CA-literatuur geschetst wordt als conversiefactoren (zowel sociaal als persoonlijk) een sterke overlap vertoont met wat in dit onderzoek onder hulpbronnen in kaart is gebracht. Wel wordt duidelijk dat de aspiraties samenhangen met hoe de respondenten hun mogelijkheden en belemmeringen zelf inschatten en hoe concreet ze hun mogelijkheden zien om snel naar betaald werk in te stromen.

5.4. Aspiraties en ervaren mogelijkheden samengevat

Concluderend zien we een verscheidenheid aan aspiraties terug onder onze respondenten. In de categorie werkzoekenden die zijn getypeerd als coping-veerkrachtigen zien we over het algemeen lagere aspiraties terug in het heden in vergelijking tot aspiraties die ze hadden voor of ten tijde van de instroom in de uitkering. Bovendien hebben deze huidige aspiraties vaak minder direct verband met het vinden van betaald werk. Vrijwilligerswerk of het afmaken van een opleiding worden wel als reële opties gezien bij enkele respondenten. Het verbeteren van de gezondheid, het vinden van meer zelfstandige woonruimte en het meer stabiel en zelfstandig in kunnen richten van het leven worden hier genoemd en in een paar gevallen benoemen respondenten hun eigen aspiraties en verwachtingen voor de toekomst zodanig dat het getypeerd kan worden als het behouden van wat ze nu hebben als het hoogst haalbare.

Bij de adaptief-veerkrachtigen zien we terug dat op langere termijn, vooral onder de jongere uitkeringsgerechtigden, een 'normaal' geacht leven met een eigen huis, een gezin en een baan een groot deel van hun toekomstbeeld vormt. Op korte termijn vormt in deze groep de eerste, nabije stap al het vinden van betaald werk of een opleiding en uitstroom uit de bijstand. Hiervoor worden in de meeste gevallen al concrete stappen gezet in het heden (sollicitaties, banenmarkten, open dagen en inschrijvingen bij opleidingen) en de verwachting is dat de situatie op korte termijn zal verbeteren op verschillende leefgebieden. Werk wordt hier niet zozeer benoemd als een na te streven doel op zich, maar wordt meer gezien als middel voor een goed inkomen om economisch zelfstandiger te worden en op het gebied van wonen en vrijetijdsbesteding meer te kunnen ondernemen.

De aspiraties waarover de werkzoekenden vertellen, zijn doorgaans afgestemd op wat ze als een realistisch scenario zien (*ervaren mogelijkheden*) om deze te kunnen verwezenlijken. Het onderzoek heeft daarbij ook enig inzicht geboden in wat in de CA-benadering sociale en persoonlijke *conversiefactoren* worden genoemd, die bepalen of je in staat bent hulpbronnen aan te wenden en wensen na te streven. Van de conversiefactoren zien we op zowel sociaal als persoonlijk gebied dus

verschillende voorbeelden naar voren komen onder de respondenten. Het is echter lastig om in de context van dit exploratief onderzoek een duidelijk verband te schetsen tussen (typen of vormen van) conversiefactoren en het type veerkracht van respondenten.

6. Conclusies

In dit hoofdstuk worden de bevindingen van deze studie beschreven en wordt besproken wat de betekenis is van onze onderzoeksresultaten. Gezien de aard van het onderzoek – verkennend, kleinschalig – kunnen de bevindingen niet worden gegeneraliseerd. Het biedt wel inzicht in het verschijnsel veerkracht en de bruikbaarheid van het concept.

6.1. Conclusies

In deze explorerende studie onder werkzoekenden met een Participatiewet-uitkering zijn we op zoek gegaan naar hoe hun veerkracht kan worden getypeerd en naar de samenhang tussen de veerkracht van de werkzoekenden en hun arbeidsmarktpositie. De probleemstelling is als volgt geformuleerd:

- *Op welke wijze gaan Rotterdamse werkzoekenden (met een Participatiewet-uitkering) om met hun positie op de arbeidsmarkt en hoe geven ze betekenis aan hun situatie van exclusie van de arbeidsmarkt?*
- *Hoe kan de veerkracht van individuen worden gekarakteriseerd en wat is de samenhang met de door hen ervaren arbeidsmarktpositie?*

Het begrip veerkracht is uitgewerkt aan de hand van de Capabilities-benadering. Aan de hand van het al dan niet beschikbaar zijn van hulpbronnen, de ervaren mogelijkheden om die te benutten en de strevingen/aspiraties van individuen is hun veerkracht geoperationaliseerd. Er is daarbij onderscheid gemaakt in sociale, culturele, economische, persoonlijke en professionele hulpbronnen.

Geïnspireerd door de conceptuele arbeid van Keck en Sakdapolrak (2013) hebben we twee typen veerkracht onderscheiden. Een vorm van 'coping' veerkracht en een vorm van 'adaptieve' veerkracht. Het onderscheid coping- en adaptieve veerkracht heeft te maken met reactieve vs. anticiperende respons op gebeurtenissen/tegenslagen, korte vs. lange termijn, gericht op status quo en stabilisatie vs. oriëntatie op (stapsgewijze) verandering, gericht op het hier en nu vs. toekomstig welzijn.

Onder de werkzoekenden hebben we deze twee typen veerkracht kunnen terugvinden. Een gedeelte van de werkzoekenden was eerder bezig met de korte termijn, op zoek naar stabilisatie of behoud van een (precair) evenwicht en niet heel erg bezig met handelen gericht op de verdere toekomst, bijv. in verband met betaald werk. Een deel van deze werkzoekenden heeft weinig gevoel van persoonlijke controle of regie op het leven en soms zijn de toekomstverwachtingen ook laag. Dit zijn de zgn. 'coping'-veerkrachtigen.

Andere werkzoekenden tonen wat we hebben genoemd 'adaptieve' veerkracht. Ze zijn meer toekomstgericht bezig met scholing of betaald werk, geven blijk van optimisme om hun aspiraties te verwezenlijken en hebben doorgaans meer gevoel van persoonlijke controle.

De typering van de respondenten in vormen van veerkracht, leverde twee belangrijke inzichten op.

Allereerst dat er ook binnen de typen verschillen zijn in de mate waarin ze wel of niet toekomstgericht zijn, regie ervaren of gericht zijn op stabilisatie dan wel verandering. Sommige 'adaptief' veerkrachtigen leken wel sterke trekken te hebben van 'coping'-veerkracht en andersom. In dit opzicht zijn verschillen in de gedefinieerde typen veerkracht eerder *gradueel* dan absoluut te noemen

Tweede belangrijke inzicht is dat veerkracht een *dynamisch* fenomeen is. Sommige respondenten hebben een ontwikkeling doorgemaakt van coping naar adaptieve veerkracht en in een enkel geval was sprake van een omgedraaide ontwikkeling als gevolg van disruptieve gebeurtenissen, zoals ziekte.

De arbeidsmarktpositie hebben we op basis van subjectieve (oriëntatie op betaald werk, ervaren baankansen) en objectieve (scholing, werkervaring) kenmerken in 3 typen ingedeeld: goed, midden en slecht. De eerste categorie lijkt in objectieve en subjectieve zin goede papieren te hebben. De tweede groep bestaat deels uit werkzoekenden die vooralsnog op scholing gericht zijn of om andere redenen twijfelen over het individuele belang van betaald werk. De derde groep heeft in objectieve en subjectieve zin een slechtere positie.

We hebben geconstateerd dat de arbeidsmarktpositie van werkzoekenden op casusniveau begrepen kan worden door hun type veerkracht. Werkzoekenden met een 'coping'-veerkracht hebben doorgaans een mindere arbeidsmarktpositie dan werkzoekenden met een 'adaptieve' veerkracht. Van belang is daarbij wel om op te merken dat ook binnen de typen veerkrachtigen er verschillen zijn in arbeidsmarktpositie en dat aan de 'randen' van de typen de arbeidsmarktpositie bijna vergelijkbaar kan zijn: coping-veerkrachtigen met, binnen hun categorie, een relatief gunstige arbeidsmarktpositie en adaptief veerkrachtigen met een relatief ongunstige arbeidsmarktpositie.

In het vervolg is gekeken naar wat nu potentieel beïnvloedende factoren zijn voor het type veerkracht van werkzoekenden.

Daarvoor is allereerst gekeken naar de relatie tussen *hulpbronnen* en veerkracht. Geconstateerd is dat met name sociale hulpbronnen, economische hulpbronnen en persoonlijke hulpbronnen verschillen per type veerkracht. Meer dan culturele hulpbronnen (opleidingsniveau, taalvaardigheid, kennis van de samenleving) of professionele hulpbronnen. Of je hulp kunt krijgen uit je sociaal netwerk, niet te maken hebt met ernstige geldzorgen of schulden, fysiek en mentaal gezond bent, maakt uit voor de veerkracht; vaker is er dan sprake van adaptieve veerkracht. Bij de afwezigheid van deze hulpbronnen is er vaker sprake van 'coping'-veerkracht.

De aan- of afwezigheid van professionele hulpbronnen of het aantal behulpzame professionals is maakt per type veerkracht weinig uit. Wel zijn er verschillen geconstateerd in de verhouding tussen werkzoekenden en professionals. 'Coping'-veerkrachtigen, zeker als ze in een relatief sociaal isolement verkeren, rapporteren vaker een relatie van sterke afhankelijkheid en kennen een groter belang toe aan hun professionele ondersteuners. Adaptief veerkrachtigen lijken wat meer afstand te hebben in deze verhoudingen.

Tot slot lijkt er sprake te kunnen zijn van een cumulatie-effect. 'Coping'-veerkrachten binnen onze onderzoeksgroep hebben minder vaak de beschikking over diverse (vooral sociale, economische en persoonlijke) hulpbronnen dan adaptief veerkrachten.

In het onderzoek zien we een heel scala aan *aspiraties* voorbijkomen die men in de toekomst zou willen verwezenlijken: van meer persoonlijke autonomie, financiële armslag, bijdragen aan de samenleving en iets betekenen voor anderen, onder de mensen zijn, persoonlijke ontwikkeling tot het beginnen van een gezin ('huisje, boompje, beestje'). Voor veel werkzoekenden is betaald werk daarbij een belangrijk vehikel, maar lang niet het enige of het eerste. Het vinden van een eigen woning, het doen van vrijwilligerswerk of scholing zijn andere manieren om deze aspiraties te verwezenlijken – en soms ligt betaald werk nog ver achter de horizon. Dat geldt nog het meest voor werkzoekenden met een coping-veerkracht. Werkzoekenden met adaptieve veerkracht zijn vaker gericht op betaald werk.

De aspiraties waarover de werkzoekenden vertellen, zijn doorgaans afgestemd op wat ze als een realistisch scenario zien (*ervaren mogelijkheden*) om deze te kunnen verwezenlijken. Het onderzoek heeft daarbij ook enig inzicht geboden in wat in de CA-benadering sociale en persoonlijke *conversiefactoren* worden genoemd, die bepalen of je in staat bent hulpbronnen aan te wenden en wensen na te streven. Van de conversiefactoren zien we op zowel sociaal als persoonlijk gebied dus verschillende voorbeelden naar voren komen onder de respondenten. In dit onderzoek is het echter lastig gebleken om een duidelijk verband te schetsen tussen (typen of vormen van) conversiefactoren en bijvoorbeeld type veerkracht van respondenten. Hiervoor zal meer onderzoek nodig zijn. Wel wordt duidelijk dat de aspiraties samenhangen met hoe de respondenten hun mogelijkheden en belemmeringen zelf inschatten en hoe concreet ze hun mogelijkheden zien om snel naar betaald werk in te stromen.

6.2. Discussie

Veerkracht is een meerdimensionaal en dynamisch fenomeen (Giroletti & Paterson-Young 2023), dat moeilijk grijpbaar is; een fuzzy concept (Rocak en Van Pelt 2023). Om recht te doen aan het meerdimensionale karakter hebben diverse auteurs het begrip veerkracht geoperationaliseerd aan de hand van diverse hulpbronnen of kapitaalsvormen (Hoijsink 2011, Doff 2019) die individuen al dan niet ter beschikking staan om tegenslagen het hoofd te bieden. Het risico van deze benadering is de wat deterministische invalshoek waartegen het handelende individu ('agent') naar de achtergrond verdwijnt. Daarom hebben we de capabilities-benadering (CA) als theoretisch kader en inspiratiebron gebruikt omdat daarin zowel structurele factoren (hulpbronnen, conversiefactoren die het handelen kaderen) als agency (ervaren mogelijkheden, keuzes, aspiraties) een plek hebben. Op deze wijze is getracht tot een meer omvattende analyse van veerkracht van werkzoekenden met een Participatiewet-uitkering te komen. In deze slotparagraaf wordt kort stilgestaan bij onze ervaringen met de toepassing van het concept veerkracht, en de uitwerking daarvan met behulp van CA, voor het begrip van, de ontwikkeling van, het bijstandsbestaan.

Conceptuele bruikbaarheid

De uitwerking van veerkracht met behulp van CA kan inzicht bieden in structurele factoren als de 'agency' (keuzes, betekenisverlening, omgaan met externe invloeden) van werkzoekenden. In dat opzicht biedt het inderdaad een omvattend analysekader. Tegelijkertijd is het niet helemaal

onproblematisch. De beschrijving van het al dan niet beschikbaar zijn van hulpbronnen veronderstelt een 'objectieve' waarneming van de beschikbaarheid van deze bronnen in de omgeving van het individu in combinatie met de ervaren mogelijkheden om deze hulpbronnen te benutten. Omdat dit onderzoek volledig gericht is op de ervaringen en betekenisverlening van individuele werkzoekenden, hebben we dit onderscheid tussen 'objectief gegeven' bronnen en de subjectieve ervaring met hun beschikbaarheid onvoldoende kunnen maken. In termen van CA: de scheidslijn tussen 'commodities' en 'capabilities' is niet scherp getrokken. Tegelijkertijd is het gebleken dat het onderscheid tussen hulpbronnen en het gebruik daarvan als zodanig van belang is. Immers, in diverse casussen zagen we dat hulpbronnen wel aanwezig waren, maar dat respondenten zich belemmerd voelden om er gebruik van te maken.

Een tweede opmerking in dit verband betreft de term veerkracht. Deze veronderstelt doorgaans een momentane tegenslag of crisis, waarvan met terugveert of opveert. Een dergelijke eenduidige crisissituatie is bij onze respondenten niet altijd waar te nemen. Soms was er wel sprake, op het moment van instroom in de bijstand, van een crisisachtige situatie waarbij er overigens vaker wel dan niet sprake was een samengaan van tegenslagen op verschillende vlakken. Maar in andere levensverhalen is er sprake van langdurige processen van tegenwind die uiteindelijk onder meer leidden tot bijstandsafhankelijkheid. Hier schuurt de betekenis van veerkracht na een tijdelijke disruptie met de ervaring van langdurige processen van uitsluiting of pech bij onze respondenten.

Tot slot zien we in een aantal casussen dat begrippen als veerkracht, crisis, disruptie niet of nauwelijks aansluiten bij de beleving van de situatie door de respondenten zelf. Het betreft met name jongeren, in dit onderzoek jonge statushouders, die vol optimisme en vitaliteit gericht zijn op hun toekomst. Het (tijdelijke) verblijf in de bijstand is voor hen geen tegenslag, maar een fase in een doorlopende ontwikkeling naar volwassenheid en autonomie.

Handelingsperspectief

In de vorige paragraaf is samengevat wat de verkennende studie naar deze omvattende benadering van veerkracht heeft opgeleverd, ook in relatie tot de arbeidsmarktpositie van werkzoekenden. Wat zijn de implicaties daarvan voor de beleidspraktijk?

Omdat het een exploratieve studie betreft naar het verschijnsel veerkracht levert dit niet onmiddellijk concrete handelingsrichtlijnen op voor beleid en uitvoering. Slechts in algemene zin kunnen daarover wat opmerkingen worden gemaakt.

De eerste is dat de studie lijkt te ondersteunen wat elders is geponeerd (Kaulingfreks et al. 2021) dat het denken vanuit veerkracht een 'positieve benadering' biedt die niet alleen richt op belemmeringen of 'tekorten' van bijstandsontvangers, maar ook hun aspiraties en 'capabilities' meeneemt. Bovendien is het ook een brede benadering gericht op veel verschillende aspecten van de leefsituatie van betrokkenen, denk aan de verschillende hulpbronnen, die van invloed kunnen zijn op de veerkracht van een individu. Dit onderzoek heeft getoond dat heel specifieke configuraties van hulpbronnen, aspiraties, ervaren mogelijkheden en belemmeringen van invloed zijn op individuele veerkracht.

Dit betekent voor de beleidsuitvoering dat de toepassing van dit concept veel *kennis van de leefsituatie* van individuele bijstandsgerechtigden betekent, nogmaals over al de verschillende

aspecten van veerkracht zoals hulpbronnen, aspiraties, ervaren mogelijkheden en belemmeringen – alsmede de samenhang daartussen. Voorts vereist een veerkrachtbenadering een brede blik en de mogelijkheid voor een *integrale interventie* op diverse leefgebieden die van invloed kunnen zijn op de individuele veerkracht. Een laatste implicatie kan zijn dat een veerkrachtbenadering vanwege de specifieke configuratie van hulpbronnen, de individuele ervaring van handelingsmogelijkheden en de particuliere aspiraties en drijfveren individueel maatwerk vergt

Verder onderzoek

Deze verkennende studie laat zien dat de theoretische invalshoek een in potentie vruchtbare benadering van het concept veerkracht is en inzichten kan opleveren voor (de ontwikkeling van) de arbeidsmarktpositie van werkzoekenden. Tegelijkertijd is dit een eerste exploratie en is nader onderzoek gewenst:

- We zijn er niet in geslaagd om het informatieverzadigingspunt (saturatie) binnen de looptijd van dit onderzoek te bereiken. Dat betekent dat de populatie (werkzoekenden met een Participatiewet-uitkering) mogelijk heterogener is dan de onderzoeksgroep en dat het beeld van de veerkracht in relatie tot de arbeidsmarktpositie niet volledig is;
- Nader onderzoek vanuit een levensloopbenadering, waarmee gedetailleerder de biografie en de ontwikkeling van veerkracht van werkzoekenden wordt bestudeerd, kan helpen om meer recht te doen aan het of dynamische karakter van veerkracht en preciezer te kunnen duiden wat verklarende factoren en mechanismen zijn. In het bijzonder kan dan ook meer worden stilgestaan bij de (ervaren) invloed van interventies op het al dan niet versterken van de veerkracht van de individuele werkzoekenden.
- Een andere optie kan zijn grootschalig, kwantitatief onderzoek naar relaties tussen elementen van veerkracht (zoals hulpbronnen, aspiraties, ervaren mogelijkheden) en de arbeidsmarktpositie van werkzoekenden.

Bijlage 1 Methodologische verantwoording

Dit onderzoek heeft als doel om te verkennen hoe de veerkracht kan worden geduid van personen met een bijstandsuitkering die enige tijd buiten het arbeidsproces staan. Daarbij staat het perspectief van deze werkloze burgers centraal: hun betekenisgeving, ervaringen, perspectieven, vooruitzichten met betrekking tot hun situatie van uitkeringsafhankelijkheid en arbeidsuitsluiting. Om die reden is gekozen voor een kleinschalig, kwalitatief onderzoek.

Sampling en bereik

Het streven was om zo'n 15 respondenten te werven voor een eenmalig interview van ongeveer een uur. Om een zo groot mogelijke variatie in de onderzoeksgroep te bereiken, zijn diverse wervingskanalen benut. Respondenten zijn vooral geworven via gemeentelijke uitvoersorganisaties en enkele organisaties die mensen begeleiden op weg naar werk.

De werving van respondenten nam meer tijd in beslag dan verwacht. Diverse organisaties en beroepskrachten hebben geholpen om contacten te leggen en mensen te motiveren aan het onderzoek mee te doen. Tegelijkertijd bereikten ons ook geluiden dat men te vaak lastiggevallen werd met onderzoeksvragen en dat daar geen prioriteit aan gegeven kan worden. Andere organisaties die we hebben benaderd, met name in de welzijnssector (via de leergemeenschappen van de Hogeschool Rotterdam), bleken in de praktijk veel minder vaak contact te hebben met de onderzoeksgroep dan we hadden verwacht.

Uiteindelijk zijn 11 respondenten bereikt. Onderstaand schema bevat een overzicht de respondenten en hun kenmerken. Uiteraard wordt in dit onderzoek geen statistische representativiteit nagestreefd.

Re sp nr.	Sek se	Leef- tijd	Aantal jaren bijstand	Gezins- samenstelling	Opleiding	Culturele achtergrond	Wijk/ stadsdeel	Wervings- plaats
1	M	56	19 jaar	alleenwonend	LBO afgerond	Nederlands	Charlois	Werk & Inkomen gemeente Rotterdam
2	V	25	4 jaar	thuiswonend	MBO afgerond	Surinaams	Croos- wijk	Jongerenlo ket
3	V	56	7 jaar	alleenwonend	LTS en SPW afgerond	Surinaams	Zuid	Leerpraktijk centrum
4	M	54	1,5 jaar	alleenwonend	MBO afgerond	Nederlands	Hoek v Holland	Werk & Inkomen
5	V	31	4 jaar	alleenwonend	VWO afgerond, universiteit	Ned. Antillen	Charlois	Leerpraktijk centrum

					resp. hbo afgebroken			
6	V	26	7 jaar	samenwonend	VMBO kader afgerond	Marok- kaans	Feije- noord	Jongerenlo ket
7	V	59	5 jaar	alleenwonend	MBO administrat ief en klassenassi stent afgerond	Ned. Antillen	Prins Alexan- der	Werk & Inkomen
8	V	half 40	2 jaar	eenoudergezin met 4 kinderen	VBO handel, spw niet afgemaakt	Marok- kaans	Prins Alexan- der	Werk & Inkomen
9	M	23	2 jaar	thuiswonend	Internatio- nale schakelklas / automon- teur	Iraans	Feije- noord	Workshop
10	M	21	1,5 jaar	thuiswonend	Internatio- nale schakelklas	Syrisch	Charlois	Workshop
11	M	46	3 jaar	echtpaar met 2 kinderen	HBO- bachelor/u niversiteit	Turks	Delfsha- ven	Workshop

We zijn er gezien de leeftijd, bijstandsduur, sekse, huishouden en culturele herkomst in geslaagd een gevarieerde doelgroep te benaderen die recht doet aan de variatie in situaties en omstandigheden die in de bijstandspopulatie aangetroffen kan worden.

Dataverzameling

De dataverzameling heeft plaats gevonden in de periode van januari tot en met april 2023.

Nadat respondenten hun toestemming hadden gegeven aan intermediairs om hun contactgegevens door te geven, zijn ze door de onderzoekers benaderd voor een interview. De interviews vonden plaats bij respondenten thuis of een locatie die hun voorkeur had (o.m. een wijkhub, de openbare bibliotheek, een gemeentelijk kantoor). De gesprekken zijn gevoerd aan de hand van een topiclijst met open vragen. Doorgaans duurden de gesprekken een uur.

Vooraf zijn respondenten ingelicht over doel en aard van het onderzoek. Ze hebben een informed consent-formulier ondertekend.

De interviews zijn opgenomen en door de onderzoekers woordelijk uitgewerkt.

Bijlage 2 Gespreksleidraad/topiclijst

Gespreksleidraad onderzoek Veerkracht van mensen langdurig in de bijstand

Uitleg onderzoek (5 min):

We doen een onderzoek naar mensen die langdurig in de bijstand zitten en wat de situatie voor hen betekent. Ervaringen van mensen zoals u staan centraal in dit onderzoek en met de resultaten willen we de gemeente adviseren en het onderwijs op de hogeschool verbeteren.

Ik wil graag met u in gesprek over uw situatie in de bijstand, betaald werk en wat dat voor u betekent. Bijvoorbeeld wat uw wensen zijn wat betreft werken, welke kansen u ziet om werk te krijgen, hoe u heeft gezocht naar werk in het verleden en welke ervaringen u daarmee heeft. En welke hulp u kunt krijgen om werk te vinden.

Dit gesprek duurt ongeveer een uur. Wat u mij vertelt, wordt vertrouwelijk behandeld. We zullen ervoor zorgen dat niemand zal weten dat u ons deze informatie heeft gegeven.

Vindt u het goed als ik dit gesprek **opneem**? → **Informed consentformulier** laten ondertekenen.

Ik zou graag met u willen kijken naar de periode sinds u in de bijstand zit, hoe uw huidige situatie is en hoe u de toekomst ziet.

Verleden (20–25 min.)

Startvraag: Kunt u iets vertellen over de situatie aan het begin toen u voor het eerst in de bijstand kwam? Hoe lang geleden is dit geweest?

- Hoe heeft u toen uw situatie ervaren? Wat betekende de situatie voor u? Hoe bent u daarmee omgegaan?
- Hoe heeft u toen naar werk gezocht? Wat voor werk zocht u toen? Waarom (*functionings/waarde: geld, sociaal, structuur, zingeving, etc.*)
- Wat waren voor u de belangrijkste hindernissen of moeilijkheden om werk te vinden?
- Wat heeft u kunnen doen om die hindernissen te overwinnen? Hoe bent u daarmee omgegaan? Heeft u daar hulp bij gekregen?
- Hoe was het contact in die situaties met familie, vrienden, gemeente, hulpverlening (formele & informele contacten)?
- Heeft u sindsdien veranderingen in uw situatie meegemaakt? Wat waren toen de omstandigheden? Hoe bent u daarmee omgegaan?

Heden (20–25 min.)

Startvraag: Kunt u meer vertellen over uw situatie op dit moment? Hoe ervaart u momenteel uw situatie (op gebied van sociale contacten, financiën, structuur, zingeving etc.)

- Wat betekent het krijgen van betaald werk nu voor u? (*functionings: wat voor werk en waarom*)
- Wat zijn op dit moment de belangrijkste hindernissen/moeilijkheden voor u om werk te vinden? Wat heeft u kunnen doen om die hindernissen te overwinnen? Krijgt u daarbij hulp? (denk aan: persoonlijk netwerk, gemeente, hulpverlening)
- Zijn uw kansen op werk naar uw inschatting verbeterd, hetzelfde gebleven of verslechterd? Waarom denkt u dat? Heeft u iets gemerkt van veranderingen in de omgeving (arbeidsmarkt/berichtgeving) bij het zoeken naar werk?

Toekomst (10 min.)

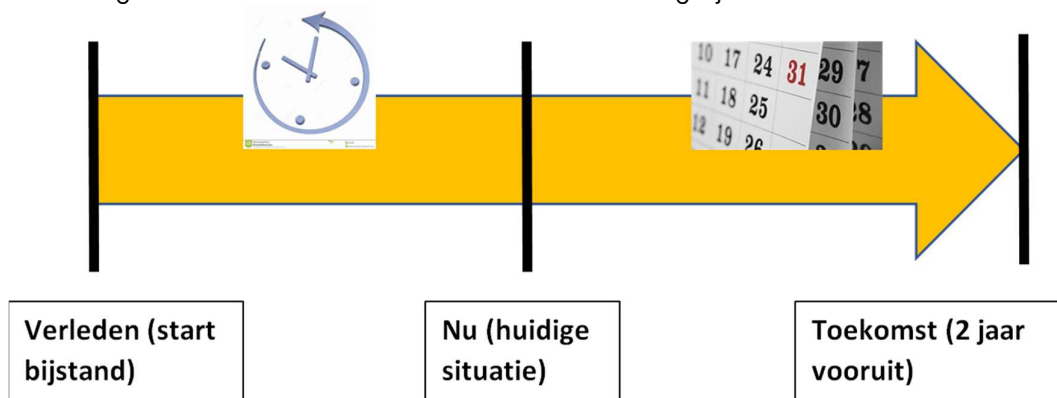
Startvraag Als u naar de toekomst gaat kijken, hoe ziet uw leven er over 2 jaar uit, denkt u? (*werk, andere vormen van participatie zoals vrijwilligerswerk, scholing, andere vorm v. ontwikkeling ed.*)

- Is dat ook wat u graag wilt/wenst, kunt u daar iets over vertellen? Hoe is dat sinds het begin van de uitkeringssituatie veranderd en waarom?
- Wat voor hulp heeft u nodig om deze situatie te bereiken? (*formeel/informeel, persoonlijke hulpbronnen etc.*)

Afsluiting (5 min), check **Algemene achtergrond**:

- Samenvattend: (parafraseren) klopt het dat ik heb gehoord dat het volgende belangrijke gebeurtenissen/ontwikkelingen/hulpbronnen zijn geweest in uw huidige periode in de bijstand?
- Leeftijd, opleiding, aantal jaren in bijstand (check, ook in begin gevraagd), samenstelling huishouden.
- Bedanken voor tijd, **informed consent** checken, navraag: wilt u op de hoogte gehouden worden van resultaten onderzoek en mogen we contact opnemen voor vervolgvragen? Heeft u nog vragen?

Afbeelding verleden – heden – toekomst voor ondersteuning bij interview

Literatuur

Commissie Sociaal Minimum (2023) *Een zeker bestaan. Naar een toekomstbestendig stelsel van het sociaal minimum. Rapport 1.*

Dijk, D. van (fc.). *Onbenut potentieel van vluchtelingen. Aspiraties, mogelijkheden en belemmeringen van (oud) vluchtelingen om een nieuw (beroeps)leven op te bouwen.* Hogeschool Rotterdam Uitgeverij.

Doff W. (2019) *Kansen en obstakels voor veerkracht.* Rotterdam: Kenniswerkplaats Leefbare Wijken.

Echtelt, P. van, E. Eggink en Kl. Sadiraj (2023) *Een brede blik op bijstand.* Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau

Giroletti, T. & Cl. Paterson-Young (2023) *Contextualizing Resilience in Young People: The Use of Child and Youth Resilience Measure Revised and Interviews in a Mixed Method Approach.* In: Journal of Evidence-Based Social Work, DOI: 10.1080/26408066.2023.2237505

Hoijsink, L., H. te Brake en M. Dückers (2011) *Veerkracht monitor. Ontwikkeling van een meetinstrument voor psychosociale veerkracht.* Diemen: Impact

Kaulingfreks, F., S. Sieckelinck en G. Walraven (2021) *Perspectieven op veerkracht: een inleiding voor professionals in het sociaal domein.* Z.p.: Hogeschool Inholland

Keck, M. en P. Sakdapolrak (2013) *What is social resilience? Lessons learned en ways forward.* In: Erdkunde, archive for scientific geography. Vol. 67, nr. 1, p. 5 – 19.

Pelt, M. van, en M. Rocak (2023) *Sociaal werken aan veerkracht. Lectorale rede.* Eindhoven: Fontys Sociale Studies.

Robeyns I. (2000) *An Unworkable Idea or a Promising Alternative? Sen's Capability Approach Re-examined. Discussion Paper.* Leuven: Katholieke Universiteit Leuven.

Schafer, M.H., T.P. Shippee en K.F. Ferraro (2009) *When does disadvantage not accumulate? Toward a sociological conceptualization of resilience.* In: Schweizerische Zeitschrift für Soziologie, Vol. 35, nr. 2, p. 231 – 251.

Visser, V. en G. Custers (2022) *Naar een veerkrachtige stedelijke arbeidsmarkt. Een mixed-method onderzoek naar de samenhang tussen veerkracht van organisaties op de stedelijke arbeidsmarkt en de veerkracht van die arbeidsmarkt.* Rotterdam: Erasmus Universiteit.

Vrooman, C., Boelhouwer, J., Iedema, J. en Torre, A. van der (SCP, 2023) *Eigentijdse ongelijkheid. De postindustriële klassenstructuur op basis van vier typen kapitaal*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau